

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

Σπυριδούλα Χρονοπούλου

**ΜΕΘΟΔΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΟ
ΣΧΟΛΕΙΟ ΤΟΥ 19^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ**

Πτυχιακή εργασία

Βόλος 2015

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 14332/1
Ημερ. Εισ.: 25-10-2016
Δωρεά: Συγγραφέας
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ - ΠΠΕ
2016
ΧΡΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	σ.4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	σ.5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ	σ.8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΑΤΟΜΙΚΗ Ή ΠΑΛΑΙΑ ΜΕΘΟΔΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ 19^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ: ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ Ή ΓΡΑΜΜΑΤΟΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΑ.....	σ.14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η ΚΑΘΙΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ- ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ.....	σ.20
Οι καταβολές της μεθόδου από την Αρχαία Ελλάδα και το Βυζάντιο.....	σ.23
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Η ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	σ.24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: Η ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ: ΔΟΜΕΣ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ.....	σ.34
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ: ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΑΛΛΗ- ΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ	σ.43

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ**ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΣΤΗΝ****ΣΥΝΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟ.....σ.49****ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-****ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....σ.54****ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....σ.56****Α.ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ.....σ.56****Β.ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ.....σ.61****ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.....σ.62**

Προλογικές ευχαριστίες

Με το πέρας της εργασίας αυτής, επιθυμώ να ευχαριστήσω τον Επιβλέποντα, Καθηγητή Νεοελληνικής Ιστορίας του Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης της Σχολής Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, Δημήτριο Σακκή, για τις υποδείξεις του, τις παρατηρήσεις του και, γενικότερα, την αμέριστη συμπαράστασή του, σε όλες τις φάσεις της πτυχιακής αυτής εργασίας. Επιπλέον, επιθυμώ να ευχαριστήσω τον κ. Δ. Σακκή, για το γεγονός ότι πέραν των υποδείξεων, των ενγένει παρατηρήσεων και των διορθώσεων στην πορεία της εργασίας, μου επέτρεψε να έχω πρόσβαση στην βιβλιοθήκη του Εργαστηρίου του, σε βιβλία και άλλα δημοσιεύματα, απαραίτητα για την συγγραφή της πτυχιακής αυτής εργασίας.

Επίσης, θερμές ευχαριστίες οφείλω στην Καθηγήτρια του Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης της Σχολής Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, Κατερίνα Μιχαλοπούλου, για τις υποδείξεις και τις παρατηρήσεις της και τη γενικότερη βοήθειά της.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το βασικό θέμα της εργασίας αυτής, όπως φαίνεται και από τον τίτλο της, είναι η εξέταση των μεθόδων διδασκαλίας στο πρωτοβάθμιο Ελληνικό σχολείο του 19^{ου} αιώνα. Η εργασία αποτελείται από την Εισαγωγή, επτά Κεφάλαια, τα Συμπεράσματα και την Βιβλιογραφία. Το πρώτο Κεφάλαιο έχει τίτλο «Η κοινωνική και οικονομική κατάσταση της Ελλάδας κατά τον 19^ο αιώνα και οι εκπαιδευτικοί θεσμοί». Σ' αυτό, εξετάζουμε κοινωνικά και οικονομικά ζητήματα που απασχολούσαν την Ελληνική κοινωνία κατά τον 19^ο αιώνα, και ιδιαίτερα μετά την απελευθέρωση του Ελληνικού κράτους, το 1830. Θέτουμε θέματα που έχουν σχέση με το κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο του λαού, κατά την περίοδο αυτή, τον τρόπο διαβίωσης και τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε, μετά την απελευθέρωση της χώρας του. Ακόμη, εξετάζουμε ζητήματα που έχουν σχέση με την συγκρότηση των εκπαιδευτικών θεσμών για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, συγκρότηση που υλοποιήθηκε με το Νόμο του αντιβασιλιά Μάουρερ, για τα δημοτικά σχολεία ή σχολεία του λαού¹, το 1834, ενός Νόμου που θεωρήθηκε αρκετά προοδευτικός για την εποχή του².

Στο δεύτερο Κεφάλαιο, με τίτλο «Ατομική ή Παλαιά μέθοδος διδασκαλίας του 19^{ου} αιώνα: Τα σχολεία των κοινών γραμμάτων ή γραμματοδιδασκαλεία», εξετάζουμε τις διδακτικές εφαρμογές που εφαρμοζόταν, παράτυπα, στα γραμματοδιδασκαλεία, που ήταν συνέχεια των σχολείων των κοινών γραμμάτων από την Τουρκοκρατία, και λειτουργούσαν σε ορισμένες περιπτώσεις στην Ελλάδα, για όλον τον 19^ο αιώνα.

Στο τρίτο Κεφάλαιο, με τίτλο «Η καθιέρωση της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου-Ιστορικό υπόβαθρο», εξετάζουμε τις συνθήκες που επικρατούσαν στο διάστημα της καθιέρωσης της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου διδασκαλίας, ως επίσημης μεθόδου στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, αλλά και τους οικονομικούς, κυρίως, λόγους που την καθιστούσαν στην Ελλάδα αναγκαία, λόγοι που οδήγησαν να ονομαστεί η μέθοδος

¹ Νόμος *Περί δημοτικών σχολείων*, 6/18 Φεβρουαρίου 1834 (Ε.τ.κ., φ. 11, 3/15 Μαρτίου 1834).

² Σακκής Δ.Α., *Η Εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α' Οθωνική περίοδο (1833-1843)*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1997- Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Θεμέλιο, Αθήνα 1987.

‘το παιδί της ανάγκης’, σε συνδυασμό με την αφετηρία της στις χώρες της Δύσης και τον ερχομό της στην Ελλάδα στα προεπαναστατικά χρόνια.

Στο υποκεφάλαιο του τρίτου Κεφαλαίου με τίτλο «Οι καταβολές της μεθόδου από την Αρχαία Ελλάδα και το Βυζάντιο», αναφερόμαστε στο γεγονός ότι στοιχεία της μεθόδου παρατηρούμε στη διδασκαλία των μαθητών του πρώτου κύκλου σπουδών, τόσο στην αρχαία Ελλάδα όσο και στη διάρκεια των Βυζαντινών χρόνων.

Στο τέταρτο Κεφάλαιο, με τίτλο «Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος στην Ελλάδα» εξετάζονται οι συνθήκες, κάτω από τις οποίες εισάγεται η αλληλοδιδασκτική μέθοδος στην Ελλάδα, με αφετηρία τα προεπαναστατικά, ακόμη, χρόνια, καθώς και οι λόγοι που υποστηρίχθηκε, ιδιαίτερα από τον παιδαγωγό Ι. Κοκκώνη, στο ελεύθερο κράτος.

Στο πέμπτο Κεφάλαιο, με τίτλο «Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος και το αλληλοδιδασκτικό σχολείο: δομές και λειτουργία» εξετάζονται γενικότερα θέματα που αφορούν την μέθοδο διδασκαλίας, όπως ιστορικά, την αφετηρία της, δομικά της στοιχεία, τις πιθανές προοπτικές που διαμόρφωνε στην εξέλιξη του εκπαιδευτικού συστήματος, τις ιδιαιτερότητες του αλληλοδιδασκτικού σχολείου, αλλά και ο παιδαγωγικός χαρακτήρας της μεθόδου, κ.ά.

Στο έκτο Κεφάλαιο, με τίτλο «Προσπάθειες για την προσαρμογή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου στην Ελληνική πραγματικότητα», γίνεται αναφορά στις προσπάθειες να προσαρμοστεί η αλληλοδιδασκτική με την Ελληνική εκπαιδευτική πράξη, με την δημιουργία εκείνων των απαραίτητων βελτιώσεων που θα την αναβάθμισαν, βελτιώσεις που έγιναν με τις επόμενες επανεκδόσεις του Οδηγού της Αλληλοδιδασκτικής.

Στο έβδομο Κεφάλαιο, με τίτλο «Το πέρασμα από την αλληλοδιδασκτική στην συνδιδασκτική μέθοδο διδασκαλίας», εξετάζουμε, σε γενικές γραμμές, την εισαγωγή στο πρωτοβάθμιο Ελληνικό σχολείο μιας άλλης μεθόδου, όταν πλέον κρίθηκε από την πολιτεία ότι τα πράγματα ωρίμασαν προς την κατεύθυνση αυτή και πέρασαν, ως ένα σημείο, οι οικονομικές δυσκολίες που επέβαλαν την εφαρμογή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου αμέσως μετά την απελευθέρωση του Ελληνικού κράτους. Η συνδιδασκτική μέθοδος καθιερώνεται με το νόμο ΒΤΜΘ΄ προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα στα Ελληνικά εκπαιδευτικά πράγματα, αλλά, όπως θα αναφέρουμε στη συνέχεια, εφαρμόστηκε, χωρίς την ύπαρξη των αναγκαίων υποδομών και την ουσιαστική μετεκπαίδευση των αλληλοδιδασκτών στην συνδιδασκτική μέθοδο.

Εύκολα μπορεί να διαπιστώσει κανείς ότι, ως ένα βαθμό, η όλη προσπάθειά μας είναι ετεροβαρής, γιατί το μεγαλύτερο μέρος, από άποψη έκτασης της εργασίας μας

καταλαμβάνεται από την αλληλοδιδασκτική μέθοδο. Αυτό ερμηνεύεται από το γεγονός ότι η μέθοδος αυτή χρησιμοποιήθηκε για τη διδασκαλία των μαθητών της Ελλάδας, για όλο σχεδόν τον 19^ο αιώνα, και μόνον προς το τέλος του αιώνα αυτού θα θεσμοθετηθεί η συνδιδασκτική μέθοδος με τον Νόμο ΒΤΜΘ'.

Η εργασία μας τελειώνει με τα Συμπεράσματα- Επίλογος και την Ελληνόγλωσση και Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία.

Πιστεύουμε ότι, με αυτόν τον τρόπο, εξαντλήσαμε, κατά την γνώμη μας, την προσπάθεια να δώσουμε, ως ένα σημείο και σε αδρές γραμμές, μια ολοκληρωμένη εικόνα για την συμβολή των διδακτικών μεθόδων, και ιδιαίτερα της αλληλοδιδασκτικής, στην λειτουργία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς και για τις παιδαγωγικές αξίες τις οποίες ενέπνεαν οι μέθοδοι αυτές στους μαθητές, μετά την Ελληνική ανεξαρτησία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19^ο ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

Θεωρούμε ότι η εκπαίδευση είναι κοινωνικό φαινόμενο και γι' αυτό και επηρεάζεται από την οικονομική και κοινωνική κατάσταση που επικρατεί σε ένα λαό³. Στην περίπτωση που εξετάζουμε, πιστεύουμε ότι είναι σωστό, από άποψη μεθόδου, να αναφερθούμε στα οικονομικά και άλλα χαρακτηριστικά της Ελληνικής κοινωνίας, που μόλις είχε ελευθερωθεί από τον Τουρκικό ζυγό, και παρουσίαζε ιδιαιτερότητες στην αναπτυξιακή της πορεία. Παράλληλα, η εκπαίδευση, ως φαινόμενο, συνοδεύει αναπόσπαστα, και για όλο τον 19^ο αιώνα, την πορεία της Ελληνικής κοινωνίας και ενδυναμώνει τον κοινωνικό της ιστό. Εξάλλου, σύμφωνα με την θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, η εκπαίδευση, μακροπρόθεσμα, προσφέρει πολλές ωφέλειες, πέραν του πολιτιστικού, και σε οικονομικό επίπεδο στις κοινωνίες που αναπτύσσεται. Οφείλουμε, όμως αρχικά να εξετάσουμε, κατά την γνώμη μας, ποια ήταν η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας, αμέσως μετά την απελευθέρωσή της, το 1830, και ιδιαίτερα μετά το 1834 που ψηφίστηκε ο Νόμος του αντιβασιλιά και Καθηγητή Πανεπιστημίου Μάουρερ, για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, για να δούμε κάτω από ποιες προϋποθέσεις θα ευδοκίμωσε το όραμα της εκπαίδευσης, με την ίδρυση και λειτουργία σχολείων. Εξάλλου, η οικονομική κατάσταση της χώρας θα έπαιξε σημαντικό ρόλο, όπως θα δούμε στη συνέχεια, για την υιοθέτηση, από τους αρμόδιους φορείς, της κατάλληλης παιδαγωγικής μεθόδου και συγκεκριμένα της αλληλοδιδασκτικής. Θα δούμε, βέβαια, για ποιους λόγους η αλληλοδιδασκτική μέθοδος κρίθηκε η πιο συμφέρουσα με βάση τις οικονομικές δυνατότητες της Ελλάδας την εποχή εκείνη.

Η Ελλάδα, μόλις είχε βγει από τον απελευθερωτικό αγώνα και ήταν ένας τόπος καθημαγμένος, με έναν λαό πενόμενο. Ο μέσος όρος ζωής των Ελλήνων για όλο σχεδόν τον 19^ο αιώνα κυμαινόταν στα 35 έως 40 χρόνια, ενώ ένα στα τέσσερα ή πέντε παιδιά πέθαιναν από τις παιδικές ασθένειες, την οστρακιά, ιλαρά, αλλά και

³ Χενέκα Χανς Πέτερ, *Βασική κατεύθυνση της Κοινωνιολογίας της Εκπαιδευσεως*, μτφρ. Γ.Σ. Κακαλήτρης, Καστανιώτης, Αθήνα 1989.

λιμό, ενώ δεν απουσίαζαν, κατά περιόδους και περιπτώσεις λοιμών⁴. Βέβαια, η Ελληνική οικογένεια, δομημένη πατριαρχικά, ευνοούσε, μαζί με την έλλειψη μεθόδων αντισύλληψης, την γέννηση πολλών παιδιών. Σύμφωνα με τον Δημήτρη Σακκή «από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα θα επέλθουν εκείνες οι δομολειτουργικές αλλαγές που θα μεταβάλλουν το παιδί από οικονομική μονάδα σε οικονομική δαπάνη»⁵. Επομένως, για όλο τον 19^ο αιώνα το παιδί, αγόρι και κορίτσι, είναι οικονομική μονάδα, δηλαδή προσφέρει στην οικογένεια: το αγόρι, βοηθώντας τον πατέρα στο χωράφι και γενικότερα στις αγροτικές και εργατικές απασχολήσεις, στο μαγαζί ή προσφέροντας μικρά χρηματικά ποσά από ξένες δουλειές, ως υπηρέτης ή μαστορόπουλο και από την άλλη μεριά το κορίτσι, δουλεύοντας και αυτό στο χωράφι, την κτηνοτροφία ή την οικοτεχνία, στον αργαλειό, κάτω από αντίξοες έως και άθλιες συνθήκες⁶. Και αργότερα, στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, όταν στα μεγάλα αστικά κέντρα θα φθάσει, αργά για την Ελλάδα η εκβιομηχάνιση της χώρας, το κορίτσι θα αποτελέσει το πάμφθινο εργατικό δυναμικό για τα εργοστάσια, κάτω από άθλιες συνθήκες εργασίας και σε καθεστώς πλήρους εκμετάλλευσης, ενώ το αγόρι θα δουλέψει, από την ηλικία ακόμη των δέκα και δώδεκα ετών, στα ορυχεία, με συνέπεια να συρρικνώνεται η ζωή του από τις αναθυμιάσεις των ορυκτών. Εξάλλου, η Ελληνική αγροτική οικογένεια δεν είχε στη διάθεσή της για εκμετάλλευση πάνω από πέντε ή έξι εκτάρια που δεν μπορούσαν να αποδώσουν το απαιτούμενο προϊόν για την επιβίωση της οικογένειας για ένα ολόκληρο χρόνο, με συνέπεια αυτή, όπως είπαμε παραπάνω να υποσιτίζεται και τα μικρά παιδιά να λιμοκτονούν⁷. Ο αναδασμός της γης δεν έγινε μετά τον απελευθερωτικό αγώνα και οι εργάτες της γης

⁴ Αγριαντώνη Χριστίνα, "Οικονομία και Εκβιομηχάνιση στην Ελλάδα του 19ου Αιώνα", *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Οικονομική Ιστορία (18ος- 20ος αιώνας)*, Τυπωθήτω, Αθήνα 1999, σσ. 145-176.

⁵ Σακκής Δ. Α. "Η θέση της Ελληνίδας κατά τον ΙΘ' αιώνα: Κοινωνικοπολιτισμική προσέγγιση", *Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου: Γυναίκα και παράδοση. Η γυναίκα στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή, στην παιδεία, τον πολιτισμό και την εργασία*, Καρδίτσα 2010, σσ. 37-54.

⁶ Ληξουριώτη Γ. Δ., *Κοινωνικές και Νομικές Αντιλήψεις για το παιδί τον πρώτο αιώνα του Νεοελληνικού Κράτους*, Δωδώνη 1986.

⁷ Σβορώνος Ν.Γ., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1985.

Σχετικά με την κατάσταση της γεωργίας μετά την απελευθέρωση βλ. Βεργόπουλος Κ., *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα. Το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης της γεωργίας*, Εξάντας, Αθήνα 1975-Κορδάτος Γ., *Ιστορία του Αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα*, Μπουκουμάνης, Αθήνα 1972. Δερτιλής Γ., *Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Στρατιωτική Επέμβαση 1880-1909*, Εξάντας, Αθήνα 1977.

μετακόμιζαν οικογενειακώς, περνώντας τα σύνορα, στους θερινούς μήνες, στην Θεσσαλία, που δεν είχε ακόμη ελευθερωθεί από τον Τουρκικό ζυγό, για να δουλέψουν ως κολλήγοι στα χωράφια των Τούρκων τσιφλικούχων⁸.

Ως προς την κατάσταση της Ελληνικής κοινωνίας μετά την απελευθέρωση, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι αυτή είχε βαθιές τις επιρροές της από την Τουρκοκρατία και το ζητούμενο ήταν τώρα να μεταστραφεί προς τα Ευρωπαϊκά πρότυπα. Έτσι, σιγά – σιγά, αρχίζει να εκσυγχρονίζεται. Σ' αυτό το σημείο θα πάρουμε στοιχεία από σχετικό σύγγραμμα του Καθηγητή Δημήτρη Σακκή, που εξηγεί πώς έγινε ο εκσυγχρονισμός της και διαμορφώθηκε με βάση τα Ευρωπαϊκά πρότυπα: «Στοιχεία εκσυγχρονισμού της ελληνικής κοινωνίας, απόρροια δημογραφικών αλλαγών, επέφερε η απελευθέρωση: η αναγκαστική απομάκρυνση των Τούρκων από την Ελλάδα συνοδεύθηκε από αλλαγές στη διαμόρφωση των κοινωνικών προτύπων, δεδομένου ότι οι αξιωματούχοι Οθωμανοί ως σχήμα οικονομικής και πολιτικής εξουσίας, δημιουργούσαν πρότυπα συμπεριφοράς, τα οποία και εύκολα οικειοποιούνταν από τα κατώτερα κοινωνικά και οικονομικά στρώματα των αυτόχθονων Ελλήνων. Αντίθετα, η δημιουργία μεταναστευτικού ρεύματος, αποτελούμενου από Έλληνες λόγιους και Φαναριώτες ή και άλλους δυτικότροπους εκπρόσωπους της αστικής τάξης, πέραν από το γεγονός ότι ως ισχυρή οικονομική δύναμη διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην ανέλιξη της ελληνικής οικονομίας, υπήρξε και πρότυπο μίμησης και οικειοποίησης της συμπεριφοράς από μέρους των γηγενών, ως εκπροσώπου της νέας οικονομικής ολιγαρχίας. Έτσι, πολλοί Έλληνες οικειοποιούνται τις ευρωπαϊκές συνήθειες σε επίπεδο καθημερινής ζωής και χρησιμοποιούν κρεβάτια, καρέκλες, φορούν μαύρη ραντιγκότα, κάνουν περιπάτους με τις γυναίκες τους ή γευματίζουν μαζί τους. Ο μεγαλύτερος όμως πληθυσμός κοιμάται σε ψάθες, κάθεται σε μαξιλάρια, δεν δέχεται οι γυναίκες να κυκλοφορούν ακάλυπτες. Το διπολικό αυτό σχήμα είναι επόμενο να δημιουργήσει αντιθέσεις και αντιπαραθέσεις ιδεολογικού περιεχομένου, με συνέπεια οι δυτικότροποι ετερόχθονες να προσεγγίζουν την κρατική υπόσταση με βάση τις έννοιες του συνταγματισμού, του εθνικισμού, του συγκεντρωτισμού και της γραφειοκρατίας, σε αντίθεση με τους αυτόχθονες που οι γνωστές γι' αυτούς δομές της διοικητικής μηχανής της

⁸ Η Θεσσαλία απελευθερώθηκε από τον Τουρκικό Ζυγό το 1881, με την συνθήκη της Κωνσταντινουπόλεως. (Βακαλόπουλος Α. Ε., *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985*, ΒΑΝΙΑΣ, Θεσσαλονίκη, 1987).

Οθωμανικής αυτοκρατορίας ήταν αποδεκτές, με την προϋπόθεση ότι η διοίκηση θα περιερχόταν στα χέρια των Ελλήνων. Στην περίοδο της Βαυαροκρατίας έγινε κατανοητό ότι η υιοθέτηση νομοθετημάτων από τη Δύση για τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους θα οδηγούσε βαθμιαία και στην παράλληλη υιοθέτηση σχημάτων συμπεριφοράς και πολιτισμικών μορφωμάτων, τα οποία και θα οδηγούσαν τον ελληνικό λαό σε δυτικότροπες συνήθειες που ταυτίζονταν και με την εξέλιξη της πολιτισμικής του ταυτότητας. Ειδικότερα, ο ανομοιογενής ελληνισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τις οικονομικοκοινωνικές, πολιτισμικές διαφοροποιήσεις του, όπως αυτός της δυτικής ή κεντρικής Μικράς Ασίας, ο ελληνισμός του Πόντου, αυτός των νησιών του Αιγαίου που τελούσαν υπό τον Οθωμανικό ζυγό, αλλά και της Κρήτης και της Επτανήσου, αποτελεί μια οικονομική και πολιτισμική ιδιαιτερότητα. Αλλά και ο ελληνισμός της διασποράς των παροικιών της Βουλγαρίας, της Ρουμανίας, της νότιας Ρωσίας, οι ομογενείς από τη Θεσσαλία, Ήπειρο, Μακεδονία, Θράκη, Ανατολική Ρωμυλία, σε συνδυασμό με τον ευρωπαϊκό ελληνισμό που είχε, ως ένα βαθμό, υιοθετήσει και δυτικότροπες συμπεριφορές, συναποτελούν την πολυμορφία της ιστορικής ύπαρξης του ελληνισμού, οι πολιτισμικές ιδιαιτερότητες της οποίας, αφού σμιλευτούν με τα πολιτισμικά στοιχεία του αυτόχθονου ελληνισμού, θα αποτελέσουν την ανελλισσόμενη πολιτισμική πραγματικότητα στο αρτισύστατο ελληνικό κράτος. Έτσι, η νέα πρωτεύουσα της Ελλάδας, η Αθήνα, από το 1834 που ορίζεται ως τέτοια, θα αποτελέσει το νέο διοικητικό, πολιτισμικό και πνευματικό κέντρο, ιδιαίτερα και μετά την ίδρυση του Οθωμανικού Πανεπιστημίου το 1837 και αποδέκτης σε μεγάλο βαθμό της πολιτισμικής πολυμορφίας»⁹.

Παράλληλα, αξίζει να αναφερθούμε σε σχετικό παράθεμα από το βιβλίο του Φιλέλληνα Τίρς, που μας δίνει την εικόνα της εποχής για τους Έλληνες όπως τούς έζησε ο ίδιος εκείνο τον καιρό: «Επικρατεί η άποψη ότι το κλίμα της Ελλάδος επιδρά σημαντικά στις πνευματικές ικανότητες και στον χαρακτήρα του λαού. Όταν για παράδειγμα νεαροί από 16 έως 20 χρονών από διάφορα μέρη της Ελλάδος έφτασαν στα σχολεία της Αίγινας, προκάλεσαν έκπληξη και εντύπωση, λόγω της κατάνυξης με

⁹ Σακκής, Δ.Α., *Νεοσύστατο ελληνικό κράτος (1833-1848): οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες της εκπαιδευτικής πραγματικότητας*, Τυπωθήτω, Αθήνα 2001. Πρβλ. και Petropoulos John A., *Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*, τ. Α'-Β', Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1985.

την οποία παρακολούθησαν τα μαθήματα, των σοφών απαντήσεών τους και λόγω της ζωηρότητας η οποία υπήρχε στο σύνολο των ιδεών τους. Η ίδια ζωηράδα, ο ίδιος πόθος για μάθηση χαρακτηρίζει ολόκληρο τον ελληνικό λαό και συνιστά την ηθική του υπόσταση. Ωστόσο, δεν λείπουν αρνητικά στοιχεία ή χαρακτηριστικά γνωρίσματα, όπως κάθε είδους διαφθορά, το πνεύμα της φιλονικίας, της πλεκτάνης και του ψεύδους. Αυτό βέβαια που ξεπροβάλλει με μεγαλοπρέπεια είναι η φυσική καλοσύνη του ελληνικού λαού. Το πιο ολοφάνερο σημάδι της φυσικής καλοσύνης του λαού είναι η αδιάλειπτη ευθυμία του. Ένας εύθυμος άνθρωπος δεν θα μπορούσε να είναι κακός άνθρωπος. Αυτή η αρετή, που κάθε άλλο εκφυλίζεται σε ελαφρότητα, φαίνεται επίσης στη γενική ευδιαθεσία που προκαλούν οι ημέρες των γιορτών, στην αγάπη για το τραγούδι, για τους χορούς και τα πανηγύρια, καθώς και στην καρτερία με την οποία αντιμετωπίζουν κάθε είδους αναποδιά και η γοργότητα με την οποία συνέρχονται από την πιο αξιοθρήνητη κατάσταση. Στα θετικά χαρακτηριστικά του ελληνικού λαού προστίθενται η γενική ευαισθησία, ο σεβασμός προς τους ηλικιωμένους ανθρώπους, η ακεραιότητα, η εμπιστοσύνη και η αφοσίωση σε άτομα, τα οποία επιδοκιμάζουν την ανωτερότητα των Ελλήνων στο πνεύμα και την καλωσύνη, η ειλικρίνεια και οι ηθικές αρχές»¹⁰.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, σε γενικές γραμμές, γιατί δεν μπορούμε να εξετάσουμε σε έκταση την οικονομική και κοινωνική κατάσταση, στο πλαίσιο μιας πτυχιακής εργασίας, δημοσιεύεται το 1834 ο Νόμος για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Ο Νόμος θεωρήθηκε και από σύγχρονους μελετητές προοδευτικός για την εποχή του. Για ποιους όμως λόγους; Ο Νόμος μιλούσε για την δωρεάν εκπαίδευση των νέων. Αυτό ήταν προοδευτικό για την εποχή εκείνη, γιατί η δωρεάν εκπαίδευση έρχεται στην Ευρώπη και την Αμερική, τις προηγμένες αυτές χώρες σε σχέση με την Ελλάδα, πενήντα περίπου χρόνια αργότερα¹¹. Επίσης, ο Νόμος μιλούσε για την φοίτηση και

¹⁰ Της Φρειδερίκος, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια. Η παρούσα κατάσταση της Ελλάδας (1828- 1833) και τα μέσα για να επιτευχθεί η ανοικοδόμησή της*, μτφρ. Α. Σπήλιου, εισ.- επιμ.- σχόλια Τάσου Βουρνά, Τολίδης, Αθήναι, σσ. 287- 289. Βλ και Σακκής Δ.Α., *Νεοσύστατο ελληνικό κράτος (1833-1848): οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες της εκπαιδευτικής πραγματικότητας*, ό.π., σσ. 33-34.

¹¹ Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830- 1922)*, Θεμέλιο, Αθήνα 1987- Μπουζάκης Σ., *Νεοελληνική Εκπαίδευση, 1821-1985*, Gutenberg, Αθήνα 1987.

των κοριτσιών στο πρωτοβάθμιο σχολείο, γεγονός προχωρημένο για την εποχή εκείνη και τους ηθικούς φραγμούς διαβίωσης της γυναίκας. Εξάλλου, δείχθηκε, σε συγγράμματα και άλλες δημοσιεύσεις, ότι ένα σημαντικό ποσοστό κοριτσιών, μετά την απελευθέρωση, φοιτούσε σε δημοτικά σχολεία της ελεύθερης Ελλάδας¹².

Με ποιες, όμως οικονομικές δυνατότητες θα οργανωνόταν η πρωτοβάθμια εκπαίδευση; Ο Νόμος όριζε ότι έπρεπε να οργανωθεί από τους φτωχούς δήμους της χώρας. Πώς όμως τα πράγματα θα προχωρούσαν την στιγμή που το κράτος έδινε ελάχιστα για την ίδρυση και λειτουργία των σχολείων και όλα τα είχε αφήσει στην αρμοδιότητα των φτωχών δήμων;

Επομένως, η οικονομική αδυναμία για τη σωστή λειτουργία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ήταν έκδηλη και το ζητούμενο ήταν, με κάθε τρόπο, να ελαττωθεί το κόστος παροχής παιδείας, σε μια χώρα καθημαγμένη και ένα λαό πενόμενο.

Το παραπάνω πρόβλημα θα λύσει, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, η αλληλοδιδασκτική μέθοδος, γι' αυτό και ονομάστηκε 'το παιδί της ανάγκης'¹³.

---

¹² Βλ., κυρίως, Σακκής Δ.Α., *Νεοσύστατο ελληνικό κράτος (1833-1848): οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες της εκπαιδευτικής πραγματικότητας*, ό.π.- Σακκής Δ.Α. *Η Εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α' Οθωνική περίοδο (1833-1843)*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1997- Σακκής Δ.Α. & Αντωνίου Α.Α., *Όψεις Νεοελληνικής Ιστορίας (1833-1945): κοινωνία, οικονομία, εκπαίδευση*, Gutenberg, Αθήνα 2008- Σακκής Δ.Α., "Οι πρώτες προσπάθειες για την οργάνωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης των κοριτσιών στο νεοσύστατο κράτος. Η περίπτωση του αλληλοδιδασκτικού θηλέων Θήρας", *Νέα Παιδεία*, τ. 80, Αθήνα (Φθιν. 1996), σσ. 125- 135- Σακκής Δ.Α., "Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση στη Λακωνία μετά την Απελευθέρωση", στα *Πρακτικά του Στ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, τ. Γ', Αθήνα 2001-2002, σσ. 65-80- Σακκής Δ.Α., "Κοινωνικοεπαγγελματικές δομές και εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας", *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 23, Θεσσαλονίκη (1996), σσ. 61- 96.

¹³ Παπαδάκη Λυδία, *Η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, Δωδώνη, Αθήνα 1992.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Ἡ ΓΡΑΜΜΑΤΟΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΑ: ΑΤΟΜΙΚΗ Ἡ ΠΑΛΑΙΑ ΜΕΘΟΔΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ 19^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

Ένα σημαντικό ερώτημα είναι αν οι δύο μέθοδοι διδασκαλίας, η αλληλοδιδασκτική και η συνδιδασκτική εφαρμοζόταν αποκλειστικά για όλο τον 19^ο αιώνα. Η έρευνα έδειξε ότι σε ορισμένες περιπτώσεις τα πράγματα διαφοροποιούνταν. Υπήρχε και μια άλλη μέθοδος διδασκαλίας που προϋπήρχε της αλληλοδιδασκτικής. Ο Δημήτρης Σακκής, στη διδακτορική του διατριβή¹⁴, έδειξε ότι παράλληλα με την αλληλοδιδασκτική και παράτυπα εφαρμοζόταν και η ατομική διδασκαλία στα γραμματοδιδασκαλεία. Το γεγονός αυτό οφειλόταν είτε στη μη λειτουργία αλληλοδιδασκτικών σχολείων, εξαιτίας της φτώχειας των δήμων, είτε στη συνήθεια των γονέων να στέλνουν τα παιδιά τους στους γραμματοδιδασκάλους, εξαιτίας της απασχόλησής τους με γεωργικές ή άλλες εργασίες. Ποιες ήταν, όμως, οι καταβολές της ατομικής μεθόδου διδασκαλίας;

Η διδασκαλία αυτή εφαρμοζόταν στην Τουρκοκρατία και ειδικότερα από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα σε όλο τον Ελλαδικό χώρο. Ονομαζόταν ατομική ή παλαιά μέθοδος διδασκαλίας και διδασκόταν στα λεγόμενα γραμματοδιδασκαλεία ή σχολεία των κοινών γραμμάτων. Η μέθοδος αυτή, σε πολλές περιπτώσεις και παρ' όλες τις συστάσεις του Υπουργείου Παιδείας της εποχής, εφαρμοζόταν, αντίθετα με τις επιταγές του νόμου, για όλο τον 19^ο αιώνα και στην Ελλάδα, ιδιαίτερα σε φτωχά απόμακρα μέρη, που ορισμένα παιδιά αδυνατούσαν, επειδή εργάζονταν να φοιτήσουν στα δημοτικά σχολεία. Ο δάσκαλος στα γραμματοδιδασκαλεία ήταν, κυρίως ιερωμένος, αλλά θα μπορούσε να ήταν και ένας επιτηδευματίας, ένας παπουτσή και δίδασκε τα λεγόμενα κολλυβογράμματα. Η λέξη αυτή προέρχεται από την αρχαία λέξη κόλλυβος, που ήταν στην αρχαιότητα ένα νόμισμα μικρής, ευτελούς αξίας. Γι' αυτό, και η παιδεία που παρεχόταν στα γραμματοδιδασκαλεία ονομαζόταν κολλυβογράμματα, επειδή ήταν ευτελή και προορίζονταν για εκείνους που δεν μπορούσαν να λάβουν ουσιαστική μόρφωση¹⁵.

¹⁴ Σακκής Δ.Α. *Η Εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α' Οθωνική περίοδο (1833-1843)*, ό.π., σσ.63-66.

¹⁵ Χασιώτης Γ., «Η παρ' ημίν Δημοτική εκπαίδευσις από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερον». *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος*, τ. Η', (1873-1874).

Ατομική ή Παλαιά μέθοδος διδασκαλίας

ΠΗΓΗ: Παπαδάκη Λυδία, Η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα, Δωδώνη, Αθήνα 1992, σ. 62.

Η μέθοδος διδασκαλίας στα σχολεία αυτά ήταν ανύπαρκτη. Απλά ο γραμματοδιδάσκαλος δίδασκε εκκλησιαστικά βιβλία, συνήθως την Οκτώηχο του Δαμασκηνού ή τον Απόστολο και το Ψαλτήρι, με συνέπεια η Οκτώηχος από παραφθορά και επειδή στα γραμματοδιδασκαλεία πήγαιναν φτωγά παιδιά να ονομάζεται και Φτωήχι¹⁶.

Ο Δημήτρης Σακκής, παραπέμποντας στο έργο του Μαρτίνου Κρούσιου, του μεγάλου Φιλέλληνα Καθηγητή Πανεπιστημίου της Τυβίγγης, *Turkograeciae*, γράφει ότι κατά την Τουρκοκρατία ήταν σημαντικός ο ρόλος της Ορθοδοξίας στην μόρφωση των μικρών παιδιών. Τα λίγα γράμματα, όπου δεν υπήρχαν επίσημα σχολεία, δηλαδή στις απομακρυσμένες περιοχές- και όχι μόνο- τα δίδασκε ένας ιερωμένος στον νάρθηκα της Εκκλησίας, με συνέπεια η Ορθοδοξία να συμβάλλει πάρα πολύ στη

¹⁶ Χασιώτης Γ., «Η παρ' ημίν Δημοτική εκπαίδευσις από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερον». *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος*, τ. Η', (1873-1874).

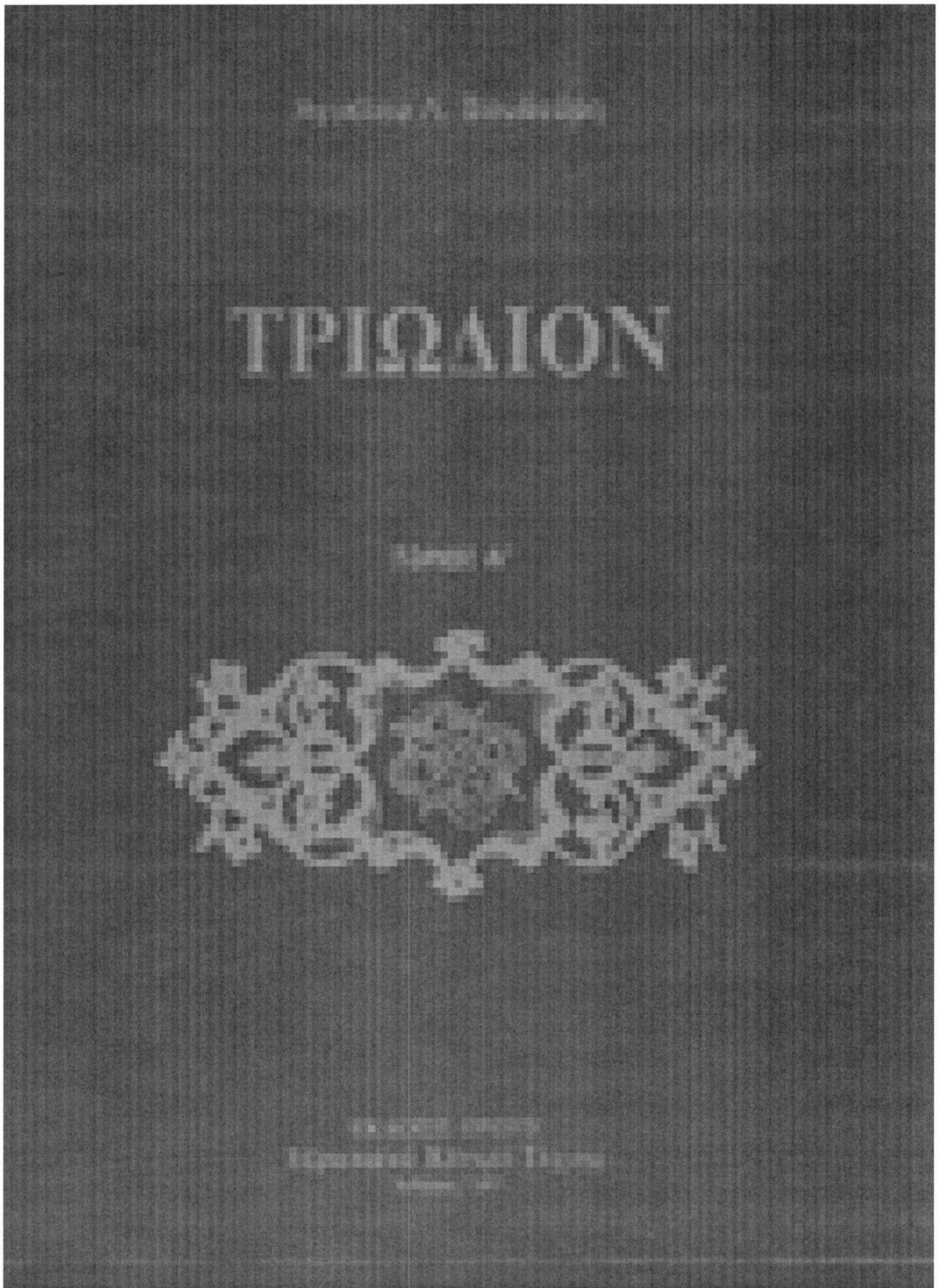

διατήρηση της παιδείας και κατά συνέπεια της εθνικής συνείδησης των Ελλήνων¹⁷. Συγκεκριμένα, ο Μαρτίνος Κρούσιος στο *Turkograeciae* γράφει ότι «σε όλες τις Ελληνικές σπουδές δεν υπήρχε καμία άνθηση. Δεν υπάρχουν Ακαδημίες και δημόσιοι Καθηγητές, εκτός από τα κοινά σχολεία, στα οποία τα παιδιά μαθαίνουν να διαβάζουν Ωρολόγιο Ψαλτήρι...»¹⁸.

---

¹⁷ Γεδεών Μ. Ι., *Η πνευματική κίνησης του Γένους κατά τόν ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*. (Επιμ. Α. Αγγέλου και Φ. Ηλιου), Ερμής, Αθήνα 1976, σσ. 264-269.- Χασιώτης Γ., «Η παρ' ημίν Δημοτική εκπαίδευσις από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερον», ό.π..

¹⁸ Σακκής Δ.Α. *Η Εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α' Οθωνική περίοδο (1833-1843)*, ό.π., σ.64.

Σχολικός χώρος και χρόνος ήταν αδιαμόρφωτα στοιχεία, εφόσον ήταν ανύπαρκτη η κατάταξη σε τάξεις, ενώ η βαθμίδα φοίτησης καθοριζόταν από το περιεχόμενο του βιβλίου και έτσι ο προβιβασμός των μαθητών λάμβανε χώρα με βάση την αλλαγή «φυλλάδας», δηλαδή το δεκαεξάφυλλο έντυπο βιβλιαράκι με τον τίτλο “Χρήσιμος Παιδαγωγία” που περιείχε, τα γράμματα της αλφαβήτου, το Σύμβολο της Πίστεως και προσευχές. Στα γραμματοδιδασκαλεία, φοιτούσαν 15-20 μαθητές, που με την πάροδο του χρόνου, και ιδιαίτερα στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, αυξήθηκαν ραγδαία σε πάνω από 100 μαθητές. Ωστόσο, τα παιδιά των εύπορων οικογενειών διδάσκονταν στο σπίτι με τη λεγόμενη «ατομική μέθοδο», όπου ο δάσκαλος δίδασκε ξεχωριστά τον κάθε μαθητή.

Ο ιστορικός της εκπαίδευσης Γεώργιος Χασιώτης μας περιγράφει το εορταστικό γεγονός της αλλαγής φυλλάδας, δηλαδή την αλλαγή του βιβλίου που σήμαινε προβιβασμό του μαθητή, στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, το οποίο και αποδίδομε από παλαιότερα ελληνικά¹⁹: «Ποια ήταν τα βραβεία και οι εξετάσεις των μαθητών στα σχολεία των Κοινών γραμάτων; Ο μαθητής που αποπεράτωνε κάποιο βιβλίο ή άλλαζε φυλλάδα, όπως έλεγαν οι πρόγονοί μας, οδηγούνταν εκείνη την ημέρα με πομπή από το σχολείο στο σπίτι του, με συνοδεία των συμμαθητών του και του πρωτοσχόλου. Όταν έφθανε στο σπίτι του, οι συμμαθητές τοποθετούσαν τον επιτυχόντα μαθητή

¹⁹ Σακκής Δ.Α. *Η Εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α΄ Οθωνική περίοδο (1833-1843)*, ό.π., σσ.63-66.

Ευχαριστώ τον Επιβλέποντα καθηγητή για τη βοήθεια στην απόδοση του κειμένου.

πάνω σε ένα εδώλιο και αφού ανυψωνόταν τρεις φορές κηρυσσόταν άξιος αυτού του θριάμβου, ενώ η μητέρα του, οι οικείοι και οι γείτονες έτρεχαν πρόθυμοι να τον συγχαρούν που αξιώθηκε για αυτή την τιμή. Συνάμα, ετοιμαζόταν τραπέζι με τραγήματα και άλλα φαγητά, ενώ συγκροτούνταν πρόχειρα ορχήστρες με παιδιά που τραγουδούσαν τραγούδια χαρούμενα. Έτσι, τέλειωνε αυτή η τελετή. Και ο δάσκαλος το απόγευμα έπαιρνε κάποιο φιλοδώρημα, που ήταν κάποια κόττα ή αυγά από μια φτωχή οικοδέσποινα ή κάποιο ένδυμα ή κάτι παρόμοιο από τον πλούσιο, ή τους σεβαστούς δημογέροντες»²⁰.

Υπήρχε και δεύτερη βαθμίδα εκπαίδευσης που αποτελούνταν από τα Ελληνικά σχολεία ή φροντιστήρια, ή σχολεία ελληνικών μαθημάτων που κατά καιρούς είχαν και άλλες ονομασίες, αντιστοιχούσαν με τα σημερινά γυμνάσια και παρείχαν μόρφωση μεσαίου και, πολλές φορές ανώτερου επιπέδου, όταν είχαν και την ονομασία Ακαδημίες. Ωστόσο, οι νέες προοπτικές για την κάλυψη εκπαιδευτικών αναγκών, που συμβαδίζουν με τον Ελληνικό Διαφωτισμό, όπως η ανάγκη προσθήκης νέων μαθημάτων, η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών η εξειδίκευση σε νέα μαθήματα, καθώς και εφαρμογή νέων παιδαγωγικών μεθόδων, θα οδηγήσουν, στη συνέχεια, στην υιοθέτηση της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου.

---

²⁰ Βλ. σχετικά Χασιώτου Γ., ό.π., σ.98.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΚΑΘΙΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ

ΜΕΘΟΔΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ – ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

Η μέθοδος χρησιμοποιήθηκε από τα μέσα του 17ου αιώνα στην Αγγλία και στην Ινδία και τελειοποιήθηκε τον 18ο αιώνα στη Γαλλία, ενώ στην Ελλάδα, στα χρόνια της ανεξαρτησίας αλλά και αργότερα για όλο τον 19^ο αιώνα, ήταν η εύκολη λύση για τη διαπαιδαγώγηση των Ελλήνων και τη διαμόρφωση ηθικών συνειδήσεων.

Πράγματι, η αλληλοδιδασκτική μέθοδος παρουσιάζεται ως οργανωμένο διδακτικό μοντέλο στις αρχές του 19^{ου} αιώνα από τον Σκώτο Αγγλικανό κληρικό Andrew Bell, που την εφάρμοσε για πρώτη φορά στο Μαντράς των Ινδιών, το 1787, σε Στρατιωτικό Άσυλο²¹ και επεκτάθηκε στην συνέχεια στην Αγγλία.

Ο Αγγλικανός κληρικός Andrew Bell ανέλαβε τη διεύθυνση του στρατιωτικού ασύλου για ορφανά αγόρια στο στρατόπεδο του Μαντράς Ινδιών το 1787, με άσυλο που είχε παιδιά Ευρωπαίων 4-14 ετών. Τα παιδιά διδάσκονταν ανάγνωση, γραφή, αριθμητική και κατήχηση. Ο Bell παρατήρησε ότι ο δάσκαλος έβαζε τα παιδιά να γράφουν πάνω στην άμμο και αξιοποιώντας αυτό το στοιχείο δημιούργησε ένα πλαίσιο, στο οποίο υπήρχε άμμος για να γράφουν τα παιδιά καλύτερα, τα γνωστά από την αλληλοδιδασκτική διάμμοια. Συγχρόνως παρατήρησε τη χρησιμότητα που μπορούσε να έχει ένας καλός μαθητής απέναντι στους συμμαθητές του²².

²¹ Παπαδάκη Λυδία, *Η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, ό.π., σ. 31.

Πρβλ. και Γεώργιος Χασιώτης, «Η Παρ' ημίν Δημοτική παιδευσίς από της αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερον». *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος*, τ. Η', 1874, σ. 98.

²² Παπαδάκη Λυδία, *Η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, ό.π., σσ. 31-32. Γενικότερα για την Αλληλοδιδασκτική βλ.: Αγγέλου Α., *Οι λόγιοι και ο Αγώνας*, ΣΩΒ, Αθήνα 1971.- Καλαφάτη Ελένη, *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης 1821-1929 Από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας- Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1988.- Κανάκης Ι., *Η εσωτερική οργάνωση και λειτουργία του νεοελληνικού δημοτικού σχολείου*, Εκδόσεις Γρηγόρης, Αθήνα 1995.- Παπαγεωργίου Β., «Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος και η εισαγωγή της εις την Ελλάδα», *Επετηρίς Δημοτικής Εκπαίδευσεως 1932*, Έτος Α', Αθήνα, σσ. 286-291. – Αμαριώτου Μ., *Ι. Π. Κοκκώνης. Ο πρώτος μας παιδαγωγός*, Αθήνα 1937.- Λέφας Χ. *Ιστορία τής [Δημοτικής] εκπαίδευσεως*, εν Αθήναις 1942. – Σακκής Δ.Α. *Η Εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α' Οθωνική περίοδο (1833-1843)*, ό.π.- Τζήκας Χ., (κείμενα-έπιμέλεια), *Προγράμματα δημοτικού*

Ονομάζεται, όμως, Λανκαστεριανή μέθοδος γιατί ως παιδαγωγικό σύστημα τελειοποιήθηκε από τον Lancaster, το 1796, σε δικό του οικοδοιδασκαλείο²³. Ο Άγγλος Joseph Lancaster υποστηρίζει ότι υιοθέτησε το αλληλοδιδασκτικό σύστημα για λόγους οικονομίας και στα τέλη του 1804 επισκέφτηκε τον Bell στο σχολείο που δίδασκε και αντάλλαξε απόψεις μαζί του για το αλληλοδιδασκτικό σχολείο.

Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος εφαρμόζεται αρχικά στην Αγγλία, κατόπιν στη Δανία και στη συνέχεια στις χώρες Γερμανία, Ελβετία, Ιταλία, Γαλλία, αλλά Ελλάδα, που μόλις είχε ελευθερωθεί από τον Τουρκικό ζυγό. Στόχος της η εκπαίδευση των παιδιών των κατώτερων κοινωνικών τάξεων στην ανάγνωση, αριθμητική, τέχνες, χριστιανικές και ηθικές αρχές, προκειμένου να συμβάλει στη βελτίωση του βιοτικού, ηθικού και πνευματικού επιπέδου τους, γι' αυτό και ονομάστηκε από την Λυδία Παπαδάκη «παιδί της ανάγκης»²⁴. Η μόρφωση των παιδιών αυτών, χωρίς μεγάλες οικονομικές παροχές, κρίθηκε αναγκαία, εξαιτίας των δημογραφικών, κοινωνικές, οικονομικών και πολιτισμικών αλλαγών που επέφερε η αθρόα συσσώρευση εργατικού δυναμικού στα αστικά κέντρα, ως απόρροια της βιομηχανικής επανάστασης. Η ανάγκη για εργατικό δυναμικό αύξησε την αστυφιλία και αυτή με τη σειρά της έφερε διάφορες μορφές μικρής και μεγάλης παραβατικότητας στις φτωχές γειτονίες του Λονδίνου- και όχι μόνον, γύρω στο 1815²⁵, με συνέπεια μικρά παιδιά και έφηβοι να προβαίνουν σε διάφορου είδους παραβατικότητες, μικρής ή μεγάλης σημασίας, όπως να σπάζουν τζάμια οικιών ή πύργων, να ενοχλούν τις κυρίες στους δρόμους ή κλέβουν χρήματα και άλλα αντικείμενα. Έτσι θεσμοί, όπως η Εκκλησία και η τοπική αυτοδιοίκηση, σκέφτηκαν την εφαρμογή της μεθόδου στα κατώτερα

σχολείου. *Αναλυτικά καί ώρολόγια, Α.Π.Θ. - Π.Τ.Δ.Ε., Θεσσαλονίκη 1988. Λεοντσίνας Γ. Ν., «Ο θεσμός και η λειτουργία του Αλληλοδιδασκτικού σχολείου στα Επτάνησα», Πρακτικά Συμποσίου Κέντρου Μελετών (1990), σσ. 125-148- Κοκκώνη Ι. Π., Εγχειρίδιον δια τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία ή Οδηγός της Αλληλοδιδασκτικής Μεθόδου υπό Σαραζίνου, Αίγινα 1830. - Κοκκώνη Ι. Π., Εγχειρίδιον ή Οδηγός της Αλληλοδιδασκτικής, Νέος, Αθήνα 1842. (Άλλες δύο εκδόσεις: 1850, 1860).*

²³ Παπαδάκη Λυδία, *Η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα, ό.π., σ. 32.*

²⁴ Παπαδάκη Λυδία, *Η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα, ό.π., σσ. 43,44.*

²⁵ Παπαδάκη Λυδία, *Η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα ό.π., σ. 26.*

κοινωνικά στρώματα, προκειμένου να διαπαιδαγωγηθούν οι νέοι και να σταματήσουν να εφαρμόζουν παραβατικές πράξεις.

Ιδιαίτερα στη Γαλλία, μετά την Γαλλική επανάσταση, γύρω στο 1810, με πρωτοβουλία του Ναπολέοντα υπάρχει ενδιαφέρον για την οργάνωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, με συνέπεια ο ίδιος ο Ναπολέων να ονομάσει την αλληλοδιδασκτική μέθοδο «ευγενή φιλανθρωπικό θεσμό», ενώ σταδιακά χάνει την επιρροή της η Καθολική Εκκλησία στα εκπαιδευτικά πράγματα, με την εξέλιξη της Γαλλικής Επανάστασης και η αλληλοδιδασκτική να αποκτήσει αίγλη και να ονομαστεί το «παιδί της επανάστασης». Μια αίγλη που δεν θα κρατήσει πολύ, αφού ως παιδαγωγική μέθοδος θα αμφισβητηθεί και το 1833 με το νόμο του Guizot για τη στοιχειώδη εκπαίδευση θα προταθεί η καινοτόμος για τα εκπαιδευτικά πράγματα της Ευρώπης συνδιδασκτική μέθοδος.

Οι καταβολές της μεθόδου από την Αρχαία Ελλάδα και το Βυζάντιο

Ένα από τα κύρια σημεία που διαφοροποιούν την αλληλοδιδασκτική μέθοδο από άλλες και είναι δομικό της στοιχείο είναι ο θεσμός του πρωτοσχόλου. Όπως είδαμε και ο Bell από το στοιχείο αυτό είχε αφετηρία στην Ινδία, όταν άρχισε να οργανώνει τα βασικά στοιχεία της αλληλοδιδασκτικής. Τον θεσμό αυτόν του πρωτοσχόλου τον συναντάμε και στην αρχαία Ελλάδα και στο Βυζάντιο. Επομένως, μπορούμε να μιλήσουμε για καταβολές μεθόδου από την Αρχαία Ελλάδα και το Βυζάντιο. Υπάρχουν δε τόσες ομοιότητες ώστε, σύμφωνα με τον Ιώσηπο Μανουήλ Δούκα «[...] ούτε εις την Αγγλίαν, ούτε εις την Γαλλίαν έγινεν η σοφή αύτη εύρεσις. Εις μόνους τους ημετέρους προγόνους ανήκει αυτή η δόξα»²⁶. Ποιες, όμως, είναι αυτές οι ομοιότητες; Ο πρωτόσχολος είναι ο καλός μαθητής που συνεπικουρεί τον δάσκαλο στο έργο του. Σύμφωνα με την Λυδία Παπαδάκη, «στην Σπάρτη, για παράδειγμα, τα παιδιά χωρίζονταν σε ομάδες που ονομάζονταν «βούαι» με επικεφαλής τους «βουαγούς» που εκλέγονταν μεταξύ των ικανότερων, ενώ στα σχολεία της ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής βρίσκουμε τους «υποδιδασκάλους» (subdoctor ή proscholus), οι οποίοι επιφορτίζονταν με την εμπέδωση της διδασκόμενης ύλης. Στο Βυζάντιο, επιπλέον, ήταν γνωστό ότι ο δάσκαλος χρησιμοποιούσε τον πρωτόσχολο ή πρόσχολο ή υποδιδασκτή για να τον βοηθά στο έργο του. Στα σχολεία, γενικότερα, του Μεσαίωνα και κυρίως σε εκείνα που διευθύνονταν από κληρικούς, οι μαθητές χωρίζονταν σε ομάδες των δέκα, τις «δεκαρχίες», με επικεφαλής τον «δεκάδαρχο» ή «δευτερεύοντα», ο οποίος στα βυζαντινά σχολεία ονομαζόταν «μείζων». Αργότερα, οι Ιησουίτες θα χρησιμοποιήσουν πρωτόσχολους για να συντονίζουν τις συζητήσεις των μαθητών τους, οι οποίοι χωρισμένοι σε δύο κλάσεις, αντάλλαξαν επιχειρήματα σε ένα επιλεγμένο θέμα. Τη χρησιμότητα των πρωτόσχολων επισήμανε και ο Κομένιος, ένας από τους μεγαλύτερους παιδαγωγούς της Αναγέννησης, τονίζοντας ότι στη περίπτωση πολυπληθών σχολικών τάξεων η διαίρεση των μαθητών σε κλάσεις με επικεφαλής έναν από αυτούς βοηθούσε το δάσκαλο να ελέγχει κατά πόσον όλα τα παιδιά καταλάβαιναν το μάθημα και έκαναν τις εργασίες τους»²⁷.

²⁶ Παπαδάκη Λυδία, *Η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα* ό.π., σ.67.

²⁷ Παπαδάκη Λυδία, *Η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα* ό.π., σ.30.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Όπως προειπώθηκε, οι δήμοι θα αναλάμβαναν να επιλύσουν το σημαντικό ζήτημα της ίδρυσης και λειτουργίας των σχολείων του ελεύθερου κράτους, γι' αυτό το λόγο, άλλωστε τα σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ονομάστηκαν δημοτικά σχολεία, γιατί οι δήμοι, παρόλη την οικονομική κακή τους κατάσταση, πήραν στους ώμους τους αυτό το μεγάλο βάρος²⁸.

Γιατί, όμως, η αλληλοδιδασκτική μέθοδος ήταν η κατάλληλη για την οικονομική κατάσταση της Ελλάδας την εποχή εκείνη; Όπως παρατηρούμε από την ετυμολογία της λέξης, οι μαθητές διδάσκονταν μεταξύ τους 'αλλήλων διδασκαλία', που σημαίνει ότι αυτοί που ήξεραν καλύτερα ή αλλιώς μάθαιναν γρηγορότερα από τους άλλους, αναλάμβαναν να διδάξουν τους συμμαθητές τους. Με βάση τα παραπάνω, μια τάξη μπορεί να είχε 50, αλλά και 100 ή 200 και 300 ακόμη μαθητές, το μάθημα να το κάνουν οι πρωτόσχολοι μαθητές, ενώ ο δάσκαλος απλώς να εποπτεύει. Είναι επόμενο η μέθοδος να ταιριάζει με την οικονομική κατάσταση της Ελλάδας, την εποχή εκείνη. Ο ιστορικός της εκπαίδευσης Χρ. Λέφας αναφέρεται σχετικά: «Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος εφευρέθη το πρώτον περί τα μέσα του 17^{ου} αιώνας εν Γαλλία, κατόπιν εισήχθη εν Αγγλία, όπου εβελτιώθη κυρίως υπό του Lancaster και υπό την μορφήν ταύτην επανήλθεν εν Γαλλία, όπου περί τας αρχάς του 18^{ου} αιώνας ετελειοποιήθη υπό του Sarazin, όστις διηύθυνε το διδασκαλείον της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου και εξέδωκε σχετικόν εγχειρίδιον. Η μέθοδος αυτή ονομάζεται αλληλοδιδασκτική, διότι πολλοί παίδες, υπό την εποπτείαν ενός διδασκάλου, εδίδασκον αλλήλους όσα ο εις εμάνθανεν καλύτερον των άλλων. Σκοπόν δε είχεν –όπως λέγει ο Ι. Κοκκώνης εν τη υποβληθείση υπ'αυτού την 30 Ιανουαρίου 1830 εις την επί της προπαίδειας επιτροπήν αναφοράν – «να διδάσκη τους μαθητευομένους, διεγείρουσα αυτούς εις άκραν φιλοτιμίαν» φιλομάθειαν και επιμέλειαν, τας αναγκαιότατας εις πάντας αρχικάς γνώσεις με όσον το δυνατόν μεγαλύτεραν οικονομίαν του καιρού και των χρημάτων· να αναπτύξη εν τω άμα τας σωματικές και ψυχικάς δυνάμεις και να

²⁸ Για το θέμα βλ. κυρίως: Μπουζάκης Σ., *Νεοελληνική Εκπαίδευση, 1821-1985*, Gutenberg, Αθήνα 1987- Λαμπράκη Παγανού Α., *Η Εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο*, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, Αθήνα 1988- Λέφας Χρ., *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως*, ό.π..

συνηθίζη εν ταυτώ τας καρδίας εις τας ηθικάς αρετάς, μαθητευόμενων των νέων την ευταξίαν, την ευσέβειαν, την υπακοήν, το άρχεσθαι, και αρχείν · εν ενί λόγω τα χρέη και τας ωφελίμους γνώσεις και πράξεις τας αναγκαιότητας εις πάντα ανθρώπον προς το ευ και καλώς ζην εις τον πάροντα βίον. Με την μέθοδον ταύτην εκατοντάδες παιδίων κατατεταγμένων εις κλάσεις, χωρίς αμβλύς τον νουν και νοθρός μαθητής να εμποδίζη την πρόοδον του αγχίνους και δραστήριου, όλων όντων υπό το βλέμμα του διδασκάλου, με μέγιστην ευταξίαν και ησυχίαν διδάσκονται, τα μεν αρσενικά την ανάγνωσιν, το γράφειν και αριθμείν, την γραμματικήν, την γεωγραφίαν και ιστορίαν, μουσικήν, ιεράν κατήχησιν και ηθικήν και την ιχνογραφίαν · τα δε κοράσια ομού με το αναγινώσκειν, γράφειν και αριθμείν, διδάσκονται και το ράψιμον. Και όλα ταύτα μανθάνουσι τα παιδιά εις τόσον καιρόν και με τόσα έξοδα, ώστε, λογαριασμού ακριβέστατου γενομένου, ευρέθη ότι ίσος αριθμός παιδίων μαθητευομένων με την άλλην την συνήθη μέθοδον μόνον σχεδόν το αναγινώσκειν, χρειάζεται πολλούς διδασκάλους, τετραπλάσιον καιρόν και εικοσαπλάσια έξοδα»²⁹.

Στην Ελλάδα, η μέθοδος θα γίνει γνωστή από τον Γ. Κλεόβουλο τον Φιλιππουπολίτη. Ο Γ. Κλεόβουλος σπούδασε τη μέθοδο στο Παρίσι και στη συνέχεια τη δίδαξε στο Ιάσιο της Ρουμανίας, όπου το 1819 ίδρυσε αλληλοδιδασκτικό σχολείο και δίδαξε ως το 1821. Απεβίωσε το 1828 και μπορεί να θεωρηθεί ότι συνέβαλε πάρα πολύ στη διάδοσή της. Ο Κλεόβουλος σύνταξε και οδηγό της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, ο οποίος όμως κυκλοφορούσε χειρόγραφα από δάσκαλο σε δάσκαλο, και βρισκόταν σε απελπιστική κατάσταση, σύμφωνα με τον ιστορικό της εκπαίδευσης Χρήστο Λέφα³⁰. Γράφει ο Κλεόβουλος σε επιστολή του στο Λόγιο Ερμή, αναφερόμενος στην αλληλοδιδασκτική «η μέθοδος αυτή απέδειξε διά των πραγμάτων την μέχρι τούδε τοσούτον επίπονον και βαρείαν στοιχειώδη διδασκαλίαν, μίαν τερπνήν και εύκολον ενασχόλησιν, και εν είδος παιγνίου, το οποίον εν ω εκτυλίττει τας λογικάς δυνάμεις δεν κουράζει τα όργανα»³¹.

Στη Μάνη, το 1819 λειτουργεί το πρώτο αλληλοδιδασκτικό σχολείο, με δάσκαλο τον Χριστόφορο Περραιβό, ενώ το 1820, η αλληλοδιδασκτική εφαρμόζεται στα σχολεία

²⁹ Λέφας Χρ., *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως*, ό.π., σ. 128.

³⁰ Λέφας Χρ., *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως*, ό.π., σ. 129.

³¹ Κλεόβουλος Γ., «Επιστολή περί της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου», *Ερμής ο Λόγιος*, τ. Θ' (1819), Αθήνα

των Ιονίων Νήσων, με συνοπτικό εγχειρίδιο για τους Επτανήσιους δασκάλους, με τον τίτλο «Εγχειρίδιο της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου εις χρήσιν των κατά το Ιόνιον Κράτος παιδαγωγών»³².

Όπως έχει διαπιστωθεί από έρευνες, η έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα δεν σταμάτησε τις προσπάθειες για εκπαίδευση. Στην Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου δεν γίνεται αναφορά στο «Προσωρινό πολίτευμα της Ελλάδας» για θέματα σχετικά με την παιδεία, ωστόσο στις 27 Απριλίου 1822 η Πελοποννησιακή Γερουσία, θα αναγγείλει την ίδρυση ενός αλληλοδιδασκτικού σχολείου στην Τρίπολη. Ο Αδαμάντιος Κοραής παρεμβαίνει υπέρ της αλληλοδιδασκτικής και στον Νόμο της Επιδαύρου, που ψηφίστηκε στις 23 Μαρτίου 1823 από τη Β' Εθνοσυνέλευση στο Άστρος, γίνεται αναφορά στην εκπαίδευση, που τελεί υπό την προστασία του Βουλευτικού Σώματος, στο άρθρο πζ' και στο Κεφάλαιο Ι', όπου και ρητώς αναγράφεται: «Συνταγματικώς νά οργανισθή η εκπαίδευσις τής νεολαίας, καί νά εισαχθεί καθ' όλην τήν Επικράτειαν η Αλληλοδιδασκτική Μέθοδος από τήν Διοίκησιν». Με βάση το νομοθέτημα, το κράτος προβαίνει στο διορισμό «Εφόρου Παιδείας και Ηθικής Ανατροφής των Παιδών», τον Αύγουστο του 1824, με πρώτο Έφορο τον Γρηγόριο Κωνσταντά, ο οποίος και θα έπαιρνε την ευθύνη να διορίσει τίμιους, χρηστοθήεις, ενάρετους και θεοσεβείς δασκάλους, που θα αναλάμβαναν την ηθική μόρφωση της νεολαίας, αφού, όπως ειπώθηκε στόχος της εκπαίδευσης του 19^{ου} αιώνα σε όλη την Ευρώπη ήταν η ηθική διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού³³. Η πενταμελής, εξάλλου, επιτροπή που προτείνεται από το βουλευτικό σώμα συντάσσει σχέδιο «διοργανισμού της κοινής εκπαιδύσεως», που αποτελεί το πρώτο κείμενο για την οργάνωση των εκπαιδευτικών πραγμάτων στο υπό ίδρυση ελληνικό κράτος, και το οποίο προτείνει ενιαίο εκπαιδευτικό σύστημα με τρεις βαθμίδες και ίδρυση ενός Πρότυπου Διδασκαλείου στο Άργος, για την εκπαίδευση δασκάλων στην αλληλοδιδασκτική. Η ίδρυση, το 1824, της Φιλομούσου Εταιρείας, με πρωτοβουλία του Άγγλου Leicester Stanhope, είχε συνέπεια την ίδρυση ενός αλληλοδιδασκτικού για κορίτσια, σχολείου «Ελληνικής Γλώσσας και Πολιτισμού», δημόσιας βιβλιοθήκης, μιας σχολής

³² Για την εκπαίδευση στα Επτάνησα βλ. κυρίως Λεοντσίνης Γ. Ν., «Ο θεσμός και η λειτουργία του Αλληλοδιδασκτικού σχολείου στα Επτάνησα», *Πρακτικά Συμποσίου Κέντρου Μελετών* (1990), σσ. 125-148 και Λεοντσίνης Γ. Ν., *Ζητήματα Επτανησιακής Κοινωνικής Ιστορίας*, Τολίδης, Αθήνα 1991.

³³ Αγγέλου Α., «Η Εκπαίδευση», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ', σσ. 306 κεξ.

Επιστημών, με προεξάρχουσα προσωπικότητα τον Νεόφυτο Νικητόπουλο ή Νικητόπλο, δάσκαλο του αλληλοδιδασκτικού σχολείου της Φιλομούσου Εταιρείας³⁴. Στόχος του ήταν η καθιέρωση της αλληλοδιδασκτικής και η ύπαρξη ευνομίας στα αλληλοδιδασκτικά, γι' αυτό και διορίστηκαν οι «διοικητές» που τους παρομοιάζει με υπουργούς, όπως ο «Γενικός παιδονόμος» που εκτελεί χρέη πρωθυπουργού, εφόσον παίρνει εντολές από το δάσκαλο που είναι η Βουλή και τις μεταβιβάζει στους υπουργούς του, ο «Γενικός Ερμηνευτής», που είναι ο υπουργός εσωτερικών στο σχολείο, γιατί φροντίζει για την ομαλή διεξαγωγή της διδασκαλίας των κλάσεων από τους ερμηνευτές, ή ο «Γενικός Ευταξίας», που είναι ο υπουργός αστυνομίας και έχει βοηθούς τον «Γενικό Επιθεωρητή» και τον «Γενικό Επιστάτη». Στην περίοδο του αγώνα λειτουργούσαν περίπου 11 αλληλοδιδασκτικά, με πολλά προβλήματα, με βάση πάντα την αλληλοδιδασκτική, ενώ υπήρχαν και πολλοί δάσκαλοι που συνέχιζαν από την τουρκοκρατία να εφαρμόζουν την ατομική μέθοδο³⁵.

Επίσημα, στην Ελλάδα εισηγητής της είναι ο Ιωάννης Κοκκώνης και για πρώτη φορά έρχεται επί Καποδίστρια. Το 1830, έχουμε την πρώτη έκδοσή της από τον Κοκκώνη, τον οδηγό της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου του Σαραζίνου³⁶, ενώ ακολουθούν και άλλες δύο εκδόσεις, με συνέπεια στη χώρα μας, ουσιαστικά, να φέρει τη μέθοδο ο παιδαγωγός Ι.Π. Κοκκώνης³⁷, Διευθυντής του γενικού διδασκαλείου και των δημοτικών σχολείων, αλλά και μαθητής του Γάλλου παιδαγωγού Ch. Sarazin. Αναλυτικότερα, ο πρώτος κυβερνήτης της χώρας Ιωάννης Καποδίστριας, ως γιατρός που είχε παρακολουθήσει μαθήματα παιδαγωγικής από τον Πεσταλότσι και Φέλλεμπεργκ και είχε διατελέσει επιθεωρητής εκπαίδευσης στα Ιόνια νησιά ήταν γνώστης των εκπαιδευτικών θεμάτων. Οι προθέσεις του κυβερνήτη ήταν σοβαρές και

³⁴ Παπαδάκη Λυδία, *Η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα* ό.π., σ.83.

³⁵ Παπαδάκη Λυδία, *Η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα* ό.π., σ.83-88.

³⁶ Το πρωτότυπο έργο, το οποίο επεξεργάστηκε και μετάφρασε ο παιδαγωγός Κοκκώνης είχε τον τίτλο: Sarazin Ch. L., *Manuel des ecoles elementaires ou Expose de la methode d' enseignement mutuel*, Paris 1829.

³⁷ Κοκκώνη Ι.Π., *Εγχειρίδιον δια τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία ή Οδηγός της Αλληλοδιδασκτικής Μεθόδου υπό Σαραζίνου*, Αίγινα 1830- Κοκκώνη Ι.Π., *Εγχειρίδιον ή Οδηγός της Αλληλοδιδασκτικής*, Νέος, Αθήνα 1842.

εξάλλου αυτές μόνο οφείλουμε να κρίνουμε μια και το έργο του διακόπηκε από τομα εξαιτίας της δολοφονίας του³⁸.

Ο Καποδίστριας υπήρξε υπέρμαχος της αλληλοδιδασκτικής και θεωρούσε ότι έπρεπε να εφαρμοστεί στην Ελλάδα, με συνέπεια, το 1829, να προβεί στη συγκρότηση τριών ειδικών επιτροπών, για να οργανιστεί η αλληλοδιδασκτική, με την πρώτη να συντάσσει Ευχολόγιο, Σύνοψη και Κατήχηση, η δεύτερη Γραμματική και Ανθολόγιο και η τρίτη, με την ονομασία «Επιτροπή επί της Προπαιδείας», να οργάνωνε τις σχολικές μονάδες της Ελλάδας. Μέλη της «Επιτροπής επί της Προπαιδείας» ήταν ο Dutrone, ο Ι.Π. Κοκκώνης και ο Νικητόπουλος. Αποφασίστηκε, ύστερα από έρευνα η υιοθέτηση και αναθεώρηση πινάκων και εγχειριδίων που χρησιμοποιούσαν τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία, προκειμένου να διδάσκεται στα αλληλοδιδασκτικά ομοιόμορφα η ίδια μέθοδος και όχι όποια στοιχεία της αλληλοδιδασκτικής ήταν προσιτά στον κάθε δάσκαλο, σύμφωνα με τον Λέφα³⁹. Προτάθηκαν πέντε εγχειρίδια: 1) Η ερμηνεία του Κλεόβουλου. 2) Η ερμηνεία του Πολίτη, που εκδόθηκε στη Κέρκυρα το 1820. 3) Η ερμηνεία του Συνέσιου, δασκάλου αλληλοδιδασκτικής στην Αθήνα. 4) Η ερμηνεία «Σύστημα Αγγλικόν δια τα σχολεία εύκολος μέθοδος δια την διδασκαλίαν των παιδιών», που εκδόθηκε το 1827 από την αγγλικανική ιεραποστολή της Μάλτας. 5) Το γαλλικό εγχειρίδιο του Charles Louis Sarazin, το οποίο εκδόθηκε στο Παρίσι το 1829 και του οποίου τη μετάφραση υποστήριζε ο Κοκκώνης. Το 1830, η «επί της Προπαιδείας επιτροπή» κατέληξε, ύστερα από εισήγηση του Κοκκώνη στην υιοθέτηση του Οδηγού Sarazin με τις αναγκαίες προσαρμογές. Ύστερα από την απόφαση της επιτροπής και την έγκρισή της από τον Καποδίστρια, το εγχειρίδιο του Σαραζίνου μεταφράζεται από τον Κοκκώνη και γίνονται ορισμένες αλλαγές που να συνάδουν με την ελληνική πραγματικότητα. Το βιβλίο εκδίδεται από το εθνικό τυπογραφείο της Αίγινας τον Ιούλιο του 1830 και αποτελείται από 117 σελίδες, με την παρακάτω δομή: Το πρώτο μέρος αποτελείται από 28 σελίδες με περίληψη της κρίσης του Κοκκώνη και την επιστολή έγκρισης από τον Καποδίστρια. Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει: την εγκύκλιο του 1830, με την οποία καθιερώνεται η εφαρμογή του Οδηγού, τα προλεγόμενα του μεταφραστή Κοκκώνη, τον πρόλογο του συγγραφέα Charles Sarazin στα ελληνικά, τη συγκριτική παρουσίαση της ατομικής,

³⁸ Χαρίτος Χ., *Σελίδες Εκπαιδευτικής Ιστορίας της νεότερης Ελλάδας*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος 2009, σ.47.

³⁹ Λέφας Χρ., *Ιστορία της Εκπαιδευσεως*, ό.π., σ.130.

συνδιδασκτικής και αλληλοδιδασκτικής και την «Οδηγία εις τους όσοι μέλλουν να γένωσι διδάσκαλοι κατά την αλληλοδιδασκτικήν μέθοδον», ενώ ακολουθούν και 16 καεφάλαια με ειδικά θέματα⁴⁰, όπως Περί του υλικού (σσ. 1-15), Γραφή ή γράψιμον (σσ. 15-22), Ανάγνωσις (σσ. 23-36), Χριστιανική Διδασκαλία (σσ. 46-49), Γραμμική Ιχνογραφία (σσ. 50-54), Γραμματική (σσ. 55-58), Περί των ωρών της παραδόσεως και της των έργων διατάξεως, Περί διακοπών (σσ. 59-63), Περί των προσταγμάτων και περί του τρόπου του εκτελείν αυτά (σσ. 64-84), Περί των πρωτόσχολων (σσ. 85-87), Περί εξετάσεων (σσ. 88-90), Περί επιβραβεύσεων και ποινών (σσ. 97-106), Περί της ευταξίας εν γένει και περί των χρεών του διδασκάλου (σσ. 106-115). Οι αλληλοδιδάσκαλοι όφειλαν να έχουν το εγχειρίδιο για ενημέρωση και εφαρμογή, ενώ Ι.Π. Κοκκώνης θα διοριστεί Γενικός επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων.

Ο ιστορικός της εκπαίδευσης Χ. Λέφας αναφέρεται σε στοιχεία των διαφορών, ανάμεσα στις μεθόδους, επισημαίνοντας τον ουσιαστικό ρόλο της αλληλοδιδασκτικής στην οικονομία, τα οποία και επιλεκτικά παραθέτουμε στον πίνακα που ακολουθεί:

Κατά τον τρόπον τον συνδιδασκτικόν, χρειάζονται διδάσκαλοι ισάριθμοι με τας όσας κλάσεις ήθελε σχηματίσει, καθώς γίνεται εις τα λύκεια και εις τα σχολεία των Αδελφών. Αλλ' αν δεν θέλῃς να πολυπλασιάσης τους διδασκάλους, κατ' ανάγκην πρέπει να συγκατατάξης μαθητάς ανίσων δυνάμεων εις μίαν και την αυτήν κλάσιν.

Κατά την αλληλοδιδασκτικήν μέθοδον, εις μόνος διδάσκαλος χρειάζεται εις έν σχολείον, και εξακοσίους μαθητάς έχον· αι δε κλάσεις είναι πολλαπλάσιοι, ώστε ο νεοερχόμενος μαθητής ευρίσκει πάντοτε εν τμήμα συγκροτούμενον υπό μαθητών έχόντων ίσην μ' αυτόν μάθησιν· αι πρόοδοί του δεν εμποδίζονται, ουδ' αυτός εμποδίζει ποσώς τας των άλλων.

Εις τα τελειότερα των σχολείων της | Εις τα αλληλοδιδασκτικά οι μαθηταί

⁴⁰ Παπαδάκη Λυδία, *Η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα* ό.π., σ.109-113.

παλαιάς μεθόδου βλέπεις επικρατούσαν την αταξίαν, την ακαθαρσίαν και την αηδίαν των μαθητών.

διακρίνονται δια την καθαριότητα, την ευσημολοσύνην και την ψυχικήν ευχαρίστησιν, ήτις λάμπει εις το πρόσωπόν των. Η ευταξία είναι εντελής, η ευκοσμία είναι έν των κυριωτέρων πραγμάτων εις την αλληλοδιδασκτικήν μέθοδον και καθείς εξεύρει πόσην επιρροήν δύναται να έχωσιν εις το επίλοιπον της ζωής όλαι αι έξεις αι αποκτώμεναι εις την παιδικήν ηλικίαν.

Άλλοτε έπρεπεν ο μαθηταί να μένωσιν ακίνητοι ολοκλήρους ώρας, καθήμενοι με σταυρωμένας τας χείρας· πράγμα, το οποίον είναι εναντίον της παιδικής φύσεως, ήτις έχει χρείαν κινήσεως και διασκεδάσεως.

Ο τρόπος της αλληλοδιδασκτικής αρμόζει κάλλιον εις τα παιδιά. Δι' αυτού ολίγον καιρόν μένουσιν εις μίαν άσκησιν γινομένην εις τα θρανία· έπειτα κινούνται, διά να υπάγωσι, μετά πολλής ευταξίας, να σπουδάσωσιν εις πίνακας γύρω του διδασκτηρίου· και μετ' ολίγον να επιστρέψωσι πάλιν εις τα θρανία. Τούτο ζητεί και η παιδική ηλικία· το σώμα δια ν' αναπτυχθή έχει χρείαν κινήσεως, και το πνεύμα χρειάζεται ψυχαγωγίαν και διασκέδασιν.

Άλλοτε εχρειάζετο τις 4, 5 ή 6 χρόνους δια να μάθη μετά πολλού κόπου μόλις ν'αναγινώσκη ολίγον, να γράφη και να λογαριάζη· και ούτος ο καιρός ήτο προσέτι αηδίας και πικρίας καιρός. Τις από ημάς ελησμόνησε τα όσα πύρινα δάκρυα έχυσεν επάνω εις την φυλλάδα;

Την σήμερον το ήμισυ ή το τρίτον αυτού του καιρού αρκεί εις τα παιδιά δια να μάθωσι τα αυτά· αλλά καλύτερον, χωρίς ραβδισμούς και λύπας, και χωρίς να παθαίνωσι τι βλαβερόν της υγείας των. Εάν μείνωσιν εις το σχολείον όσον καιρόν έμενον άλλοτε εις τα της άλλης μεθόδου, θέλουν μάθει πλειότερα και θέλουν γενή αξιώτερα εις το να εκπληρώσωσι τα χρέη της τάξεως, την οποίαν θέλουν λάβει εμβαίνοντα εις τον κοινωνικόν βίον. Δεν θέλουν δε ζητήσκει ν' αναβώσιν υψηλότερα, ως είπαν τινές· διότι εις τα σχολεία μας δεν τους παραδίδεται άλλο παρά τα της κοινής προπαιδείας μαθήματα.

Οι μη εύποροι γονεῖς δεν εδύνατο να πληρώνωσι διά την διδασκαλίαν των τέκνων των· ἔπειτα δεν ἦσαν οὐδέ αρκετά σχολεῖα δημόσια, διά να διδάσκωνται τα παιδιά αμισθί. Ἐκ τούτου πολλά ἔμεναν αμαθῆ και παντάπασιν απαίδευτα και ανάγωγα. Ἦτο ἡ νεολαία ὡς φυτοκομείον, ἐκ τοῦ οποίου ἐξήρχοντο μετέπειτα κακοὶ ἄνδρες, δια να υπάγουν να γεμίσωσι τας φυλακάς, τα δεσμοτήρια και τα κάτεργα· ερεῦνησον περί τούτου τα κατάστιχα των αποφάσεων ὄλων των δικαστήριων.

Διά της αλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου τα εἰς διδασκαλίαν απαιτούμενα ἔξοδα εἶναι πολὺ ὀλιγώτερα. Εἰς τα Παρίσια ἔχομεν σχολεῖα ἐκ 400 μαθητῶν καθέν των οποιῶν διευθύνεται ὑπὸ ἐνὸς μόνον διδασκάλου. Ἀν ἐδίδες ἀπὸ ἐν βιβλίον εἰς καθένα μαθητῆν, ἰδοὺ εὐθὺς 400 τόμοι, και πολλάκις χρειάζεται εἰς πλειονότερον ἀπὸ ἐναν τὸμον. Τα βιβλία φθείρονται εἰς τας χεῖρας των μαθητῶν, και ἐξ ἀνάγκης πρέπει να τους δίδης ἄλλα νέα. Το αὐτὸ πρέπει να κάμνης διά το χαρτίον, τας γραφίδας κλπ. Ὀπόση δαπάνη! Εἰς τα αλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα ἐν ἀντίτυπον της συλλογῆς των πινάκων της ἀναγνώσεως πωλεῖται 8 φραγ. (9 Φοιν. 12 λεπτά). Ἐμποροῦν ταυτοχρόνως να μεταχειρισθῶσιν αὐτὸ πλειότεροι των 400 μαθητῶν, και διαρκεῖ προσέτι και πολλοὺς χρόνους· το αὐτὸ ἐμποροῦμεν να εἰπῶμεν και περί των λοιπῶν. Δεν θέλομεν ἀπαντήσῃ εἰς την ἀντίρρησιν, τη οποιάν ἀνθυπέβαλάν τινες, ὅτι οἱ μαθηταὶ δεν ἐμποροῦν να μάθωσιν εἰς τους πίνακας ν' ἀναγινώσκωσιν· εἶναι τη ἀληθεία λόγοι νηπίων. Μεταχειριζόμεθα, ἀρχίζοντες την γραφήν, ἀνάκια ἀντί χαρτίου· ἐκ τούτου προέρχεται μεγίστη οικονομία χρηματικῆ. Ἄς μη εἰπῶσι δε και δια τούτου, ὅτι οἱ μαθηταὶ δεν ἐμποροῦν να μάθωσι το γράψιμον ἐπὶ των πλακῶν γράφοντες· ἴδε τα πράγματα· πήγαινε εἰς τα σχολεῖα να πληροφορηθῆς.

Εἶπαν ὅτι τα της θρησκείας παραμελοῦνται εἰς τα της αλληλοδιδασκτικῆς σχολεῖα.

Εἶναι ψευδές· ἔφεραν ταύτην την ἀντίρρησιν, ὅτε εἶδαν ὅτι ὅλαι αἱ ἄλλαι ἀναιροῦνται ὑπ' αὐτῶν των πραγμάτων.

Εις την αρχήν και το τέλος εκάστης παραδόσεως προσεύχονται οι μαθηταί· σπουδάζουσιν ίδιον μάθημα χριστιανικής διδασκαλίας· πηγαίνουνσιν εις την εκκλησίαν μετά του διδασκάλου των τας Κυριακάς και τας λοιπάς εορτάς· οι πίνακες της κατά χύμα αναγνώσεως είναι συνθεμένοι από ρητά του ιερού Ευαγγελίου και από τα πρώτα κεφάλαια της ιεράς ιστορίας. Τα δε βιβλία τα εις χρήσιν των πλέον προχωρημένων μαθητών είναι τα αυτά μ' εκείνα, τα οποία μεταχειρίζονται και τα χριστιανικά σχολεία.

ΠΗΓΗ: Λέφας Χρ., *Ιστορία της Εκπαιδύσεως*, ό.π., σσ. 137-140

Γενικότερα, η αλληλοδιδασκτική, αν και ως μέθοδος διδασκαλίας δεν εφαρμοζόταν στην Ευρώπη από το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, στην Ελλάδα κυριάρχησε μέχρι το 1880 ή και ως το τέλος του 19^{ου} αιώνα. Από τα τρωτά της μεθόδου, στην εφαρμογή της στην Ελλάδα ήταν η έλλειψη πρωτοβουλιών από μέρους των μαθητών. Στόχος της κυρίως ήταν η ανάπτυξη των κατάλληλων ψυχοσωματικών δυνάμεων στους μαθητές που θα οδηγούσαν στην χρηστοθήθεια, την ευταξία και την υπακοή, με τρόπο όμως που αυτές οι αρετές να φαίνονται περισσότερο ως διαταγές και όχι ως συνειδητές επιλογές από μέρους των μαθητών. Έτσι, η μάθηση έφτανε στον μαθητή ως συσσώρευση αναφομοιωτών γνώσεων, που αποστηθίζονταν. Ωστόσο, αν και μηχανιστική μέθοδος, συνέβαλε, ως ένα βαθμό, στην εξάλειψη του αναλφαβητισμού στην φτωχή Ελλάδα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

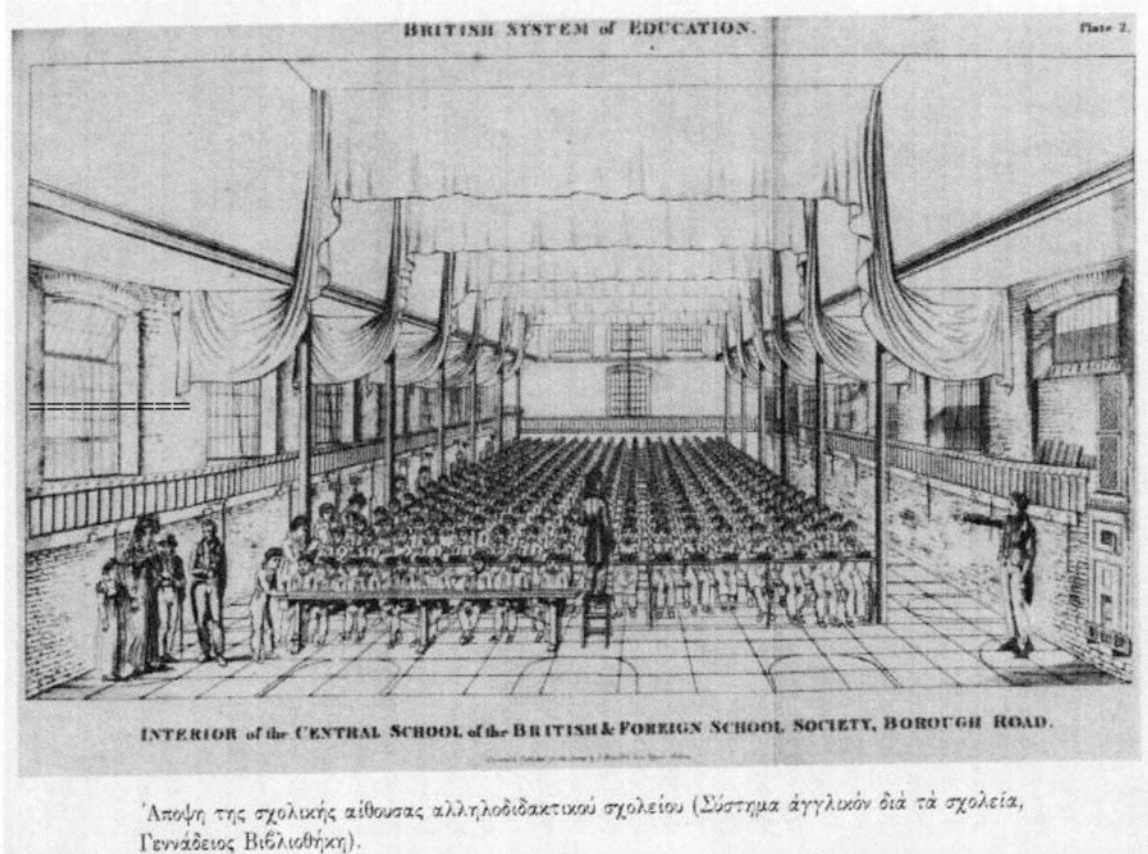
Η ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ: ΔΟΜΕΣ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

Το οικονομικό πρόβλημα για τον διορισμό πολλών δασκάλων για να διδάξουν στα σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης έλυσε η εφαρμογή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, όπως αναφέραμε παραπάνω. Και αυτό, γιατί ένας αλληλοδιδάσκαλος αρκούσε για να διδάξει 50, 100, 200 ή και περισσότερους από 300 μαθητές, εφόσον ο δάσκαλος ήταν στην πραγματικότητα επόπτης στην τάξη που δίδασκε και οι πρωτόσχολοι μαθητές έπαιζαν το ρόλο του δασκάλου⁴¹.

Ας δούμε, στη συνέχεια, τη δομή του αλληλοδιδασκτικού σχολείου, σε γενικές γραμμές. Το σχολείο επιμερίζεται σε δύο τμήματα: το ανώτερο και το κατώτερο. Οι μαθητές του κατώτερου τμήματος διδάσκονται ανάγνωση, γραφή, αριθμητική, Χριστιανική διδασκαλία, γραμματική και ιχνογραφία, χωρισμένοι σε κλάσεις. Οι κλάσεις δεν είναι τάξεις, αλλά επίπεδα γνώσης και είναι οκτώ στον αριθμό. Αυτό σημαίνει ότι ένας μαθητής μπορεί να είναι στην Τρίτη κλάση της αριθμητικής, αλλά στην Πέμπτη κλάση της γραφής ή στην έκτη της ανάγνωσης και τούμπαλιν, ανάλογα με το βαθμό δυσκολίας και την πρόοδο που παρουσιάζει στα μαθήματα αυτά. Οι μαθητές, με την επιτυχή περάτωση των μαθημάτων των οκτώ κλάσεων του κατωτέρου τμήματος του αλληλοδιδασκτικού σχολείου, εισάγονται στο ανώτερο τμήμα, στο οποίο διδάσκονται επιπλέον μαθήματα, φυσική, ιστορία, γεωγραφία, τεχνολογία, μουσική, και άλλα, για να συμπληρώσουν τις γνώσεις τους. Στο ανώτερο τμήμα, γίνεται από μέρος του αλληλοδασκάλου, η επιλογή και κατάρτιση των πρωτοσχόλων μαθητών, οι οποίοι, με τη σειρά τους, θα διδάξουν στο κατώτερο τμήμα και έτσι ο ρόλος του δασκάλου είναι ουσιαστικός στη διδασκαλία των μαθητών⁴².

⁴¹ Παπαδάκη Λυδία, *Η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, Δωδώνη, Αθήνα 1992.

⁴² Παπαδάκη Λυδία, *Η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα* ό.π., σ. 127 κεξ.

Σύμφωνα με τον Δ. Σακκή, «η άποψη για την οικονομία της αλληλοδιδασκτικής οφείλεται σε ειδήμονα της μεθόδου και εστιάζεται στο γεγονός ότι θεωρητικά και εκατοντάδες μαθητών, επιμερισμένοι σε επίπεδα γνώσεως (κλάσεις), που αντιστοιχούν στην προσωπική τους πρόοδο στα διάφορα μαθήματα (συνήθως στην ανάγνωση, γραφή, αριθμητική και κατήχηση), μπορούν, κάτω από την εποπτεία ενός διδασκάλου, να διδάξουν «αλλήλους όσα ο εις εμάνθανεν καλύτερον των άλλων». Όπως γίνεται αντιληπτό, ο διδάσκαλος είναι επόπτης, ενώ το κατ' εξοχήν διδακτικό έργο αναλαμβάνουν οι πρωτόσχολοι μαθητές, οι οποίοι και επιμερίζονται σε δύο κατηγορίες: στους γενικούς πρωτόσχολους «για την εποπτεία όλου του σχολείου και στους μερικούς πρωτόσχολους για τη διδασκαλία της κάθε μιας από τις κλάσεις στο καθένα μάθημα... Οι πρωτόσχολοι, επιφορτισμένοι με τη διατήρηση της τάξης και τον έλεγχο της επιμέλειας, εξακολουθούν να είναι και οι ίδιοι μαθητές και υπόκεινται σε έλεγχο. Άρα ο κριτής είναι και κρινόμενος (...)⁴³».

⁴³ Σακκής Δ., *Η εκπαίδευση στις νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α' Οθωνική περίοδο (1833 – 1843)*, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήνα 1997, σ. 57, όπου και βιβλιογραφία – Καλαφάτη

Αν εξετάσουμε την ετυμολογία της λέξης θα βρούμε ότι προέρχεται από το «αλλήλων διδασκαλία», που σημαίνει, ότι ο καλύτερος δίδασκε τον συμμαθητή του, με στόχο την παροχή γνώσεων στα μαθήματα, κυρίως, της ανάγνωσης, γραφής, αριθμητικής κατά νουν και έγγραφης, καθώς και της ιεράς ιστορίας και κατήχησης. Ο στόχος εξάλλου, του σχολείου του 19^{ου} αιώνα ήταν, πέραν της παροχής γνώσεων, ηθοκοπλαστικός, δηλαδή η δημιουργία ενάρετων ανθρώπων. Ο αλληλοδιδάσκαλος, όπως ειπώθηκε, ήταν επόπτης και, επομένως, αρκούσε ένας δάσκαλος να διδάξει πολύ μεγάλο αριθμό μαθητών, ώστε η εκπαίδευση να μην είναι δυσβάστακτη στα οικονομικά του κράτους. Τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία στεγάζονταν σε κτήρια με μεγάλες, όσο ήταν δυνατό, παραλληλόγραμμες αίθουσες, που θα βρίσκονταν μακριά από τους δήμους και τους θορύβους και ήταν ισόγεια. Μετά την είσοδο βρισκόταν το ενοχλούνται οι μαθητές. Εάν συμφοιτούσαν κορίτσια, όφειλε ο δάσκαλος με την εφορευτική επιτροπή να δημιουργήσει ένα 'κεχωρισμένο τμήμα δια τα κοράσια', όπως έδειξε ο Δ. Σακκής⁴⁴. Το αλληλοδιδασκτικό είχε αυλή, με βρύση και αποπάτους, οι οποίοι, σύμφωνα με την μέθοδο, στο επάνω και στο κάτω μέρος της πόρτας είχαν κοπεί τριγωνικά, ώστε να ελέγχεται η συμπεριφορά των μαθητών εντός του αποπάτου. Επιπλέον, η έδρα του δασκάλου όφειλε να βλέπει τον απόπατο, που βρισκόταν στην αυλή, για να ελέγχεται η συμπεριφορά των μαθητών που βρίσκονταν εντός της τουαλέτας κατά τη διάρκεια του μαθήματος. Όπως παρατηρούμε και στην προηγούμενη απεικόνιση του αλληλοδιδασκτικού, οι μαθητές καταλάμβαναν θέσεις σε μακρόστενα θρανία που έμοιαζαν με πάγκους, πάνω στα οποία στηρίζονταν πινακοστάτες, στους οποίους και αναρτώνταν υποδείγματα για υπαγόρευση, καθώς και μικρές ξύλινες πινακίδες με την ένδειξη της κλάσης των μαθητών, οι τηλεγράφοι⁴⁵. Στα θρανία είναι και τα «διάμμια» γραφεία όπου οι μαθητές των μικρότερων κλάσεων της γραφής και της αριθμητικής μάθαιναν τη γραφή και την έγγραφη αριθμητική στην άμμο, με τον δείκτη του χεριού τους, τα γραφεία για τα «αβάκια» που ήταν πλάκες μαύρου σχιστόλιθου και χρησιμοποιούνταν στις μεσαίες

Ελένη, *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης 1821-1929 Από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό*, ό.π., σ. 29.

⁴⁴ Σακκής Δ., *Η εκπαίδευση στις νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α' Οθωνική περίοδο (1833 – 1843)*, ό.π..

⁴⁵ Χαρίτος Χ., *Σελίδες Εκπαιδευτικής Ιστορίας της νεότερης Ελλάδας*, ό.π., σ.60.

τάξεις αντί για χαρτί και τα γραφεία με χαρτί για τις ανώτερες τάξεις, οι οποίες και έγραφαν αποκλειστικά επί χάρτου, για λόγους οικονομίας. Τα απαραίτητα έπιπλα του αλληλοδιδακτικού συμπλήρωναν η εικόνα του Ιησού, μία θερμάστρα καυσοξύλων για θέρμανση κατά τη διάρκεια του χειμώνα, με καυσόξυλα που έφερναν οι ίδιοι οι μαθητές από το σπίτι τους.

Ειδικότερα, ως προς την κατασκευή του αλληλοδιδακτικού τα όργανα και τα έπιπλά του, ο ιστορικός Χ. Λέφας μάς παρέχει σημαντικά στοιχεία: «Το διδακτήριον πρέπει να είναι χαμόγειον και να έχη σχήμα επιμήκους ορθογωνίου τετραπλεύρου, να κτίζεται δε εις παράμερον τόπον μακράν των πολυπληθεστέρων γειτονιών. Τα παράθυρα να είναι μεγάλα, το έν αντίκρυ του άλλου, δύο μέτρα άνω του εδάφους. Η θύρα να είναι πλησίον του βάθρου, ένθα καθήται ο διδάσκαλος, εις τρόπον ώστε, χωρίς να μετατοπίζεται «να φυλάσση την ευταξίαν των μαθητών εισερχομένων και εξερχομένων». Έν μέρος της αυλής του σχολείου πρέπει να είναι στεγασμένον δια να μένωσιν οι μαθηταί πριν αρχίση η παράδοσις των μαθημάτων· «και αυτού εμπόρουν να μένωσιν ακινδύνως και εκείνα, όσων αι κατοικίαι είναι μακράν, κατά τον της αναπαύσεως καιρόν». Εις μίαν γωνίαν της αυλής τοποθετείται πίθος ή βρύσις, περιέχων πόσιμον ύδωρ δια τους μαθητάς· ως προς την περιεκτικότητα εκάστης αιθούσης διδασκαλίας ορίζεται, ότι διά διακοσίους μαθητάς χρειάζεται αιθουσα 16,80 × 7,14. Το αλληλοδιδακτικόν σχολείον έχει τα εξής διδακτικά όργανα: 1. Τα γραφεία εκ ξύλου ελάτης έχουν κεκλιμένην επιφάνειαν πλάτους 0,22 – 0,24 μ. Εκ των γραφείων έν ή περισσότερα προορίζονται δια τους αρχαρίους, οίτινες χαράττουν επί της άμμου με τον λιχανόν τα γράμματα, ονομάζονται δε διά τούτο δ ι ά μ μ ι α και αποτελούνται από δύο πήχεις, καρφωνομένους παραλλήλως κατά μήκος αυτών. Εις την επιφάνειαν την σχηματιζόμενην υπό των πήχεων τούτων απλώνεται η άμμος, εφ' ης γράφουν οι μαθηταί. 2. Τα θρανία εκ ξύλου δρυός έχουν πλάτος 0,19 μ. Έκαστον θρανίον απέχει του μεν έμπροσθεν αυτού ευρισκομένου γραφείου 0,027 μ., του δ' όπισθεν 0,32. 3. Οι πινακοστάται, χρησιμεύοντες προς ανάρτησιν των προς υπαγόρευσιν υποδειγμάτων, έχουν 0,22 μ. πλάτος και ύψος 1,4 ύψος. Τοποθετούνται εις την κορυφήν των πρώτων γραφείων εκάστης κλάσεως, επί των οποίων και καρφώνονται. 4. Οι τηλέγραφοι, μικραί σανίδες 0,22×0,14, τοποθετούμεναι επί ράβδων. Οι τηλέγραφοι πρέπει να είναι ολίγον υψηλότεροι των πινακοστατών, προ των οποίων στήνονται κατά τρόπον ώστε να περιστρέφονται ευκόλως. Είναι οκτώ τον αριθμόν, φέρουν δε γεγραμμένο επί μεν της μιας όψεως της σανίδος το γράμμα Δ (αρχικόν της λέξεως διόρθωσον), επί δε της άλλης τον αριθμόν εκάστης τάξεως. 5. Τα

αβάκια, ήτοι πλάκες εκ σχιστολίθου, εφ' ὧν γράφουν οι μαθηταὶ δια πλακοκονδύλου. Δια να σβήνουν τα γραφόμενα εκάστοτε οι μαθηταὶ μεταχειρίζονται σπόγγον ἢ σπογγιστήρια «καμωμένα ἀπὸ οὐγίαν τσόχας (τσιμούσαν περιτυλιγμένην εἰς εαυτήν)», τα οποία κρέμανται ἀπὸ του τραχήλου των. 6. Τα ημικύκλια. Εἶναι τα σπουδαιότερα των ὀργάνων, του αλληλοδιδακτικού σχολείου. Κατασκευάζονται εκ ξυλίνων ραβδίων καμπυλωμένων ἢ ἐξ ημίσεων στεφανίων⁴⁶ ἔχουν δε διάμετρον 1,63 μ. Τοποθετοῦνται εἰς βάσιν του τοίχου περίξ του διδασκῆριου, ἀπέχουν δ' ἀλλήλων 0,32- 0,64 μ. Εἰς το μέσον αὐτῶν εἰς ὕψος 1,30 μ. ἐμπήγεται εἰς τον ταοίχον πάσσαλος, ἀπὸ του οὐοίου κρεμάται ο προς ἀνάγνωσιν πίναξ. Πέριξ ἐκάστου ημικύκλιου ἴστανται κατὰ την ἀνάγνωσιν κατὰ σειράν ἐννέα το πολὺ μαθηταὶ, ἐντὸς δ' αὐτῶν ο πρωτόσχολος. 7. Τα ὑπόκαυσα ἢ θερμάστραι. Δύο τουλάχιστον δια διδασκῆριον 300 μαθητῶν, τοποθετούμεναι εἰς ἐκατέραν των κατὰ διαγωνίον ἀντικειμένων γωνιῶν της αἰθούσης. 8. Η τράπεζα, εἰς τα ἐρμάρια της οὐοίας ἐναποτίθενται, τα πλακοκόνδυλα, το χαρτίον, τα βιβλία, κλπ. 9. Αἰ πινακίδες, ἢτοι μικραὶ σανίδες ἐξ ἐλάτης, διαστάσεων 0,49×0,32×0,09, ἐπὶ των οὐοίων κολλῶνται οἰ πίνακες της ἀναγνώσεως, της ἀριθμητικῆς κλπ. 10. Οἰ μαυροπίνακες. 11. Το ὠρολόγιον. 12. Οἰ δείκται, τους οὐοίους μεταχειρίζονται οἰ ἐρμηνευταὶ δια να δεικνύουν τα ἀναγινωσκόμενα εἰς τα ημικύκλια. Ἐχουν μήκος 0,65 και κρέμονται διὰ λωρίου ἢ σπάγγου δεξιά των ημικυκλίων. 13. Τα σημεῖα, ἢτοι τα παράσημα τα διδόμενα εἰς τους πρωτεύοντας κατὰ τας ἀσκήσεις των ημικυκλίων μαθητῶν. Αποτελοῦνται εκ μικρῶν σανιδίων 0,10×0,05, ἐπὶ των οὐοίων κολλῶνται χαρτῖα φέρονται με μεγάλα στοιχεῖα τυπωμένην την λέξιν «πρώτος». 14. Τα πιττακώματα ἢ οινικά παράσημα. Κατασκευάζονται και ταῦτα εκ μικρῶν σανιδίων 0,22×0,08, ἐπὶ των οὐοίων κολλῶνται χαρτῖα, φέροντα με μεγάλα γράμματα τας λέξεις «ἀμελής», «φλύαρος», «φιλοπαίκτης», «ἀπειθής» κλπ. Τα πιττακώματα φοροῦνται εἰς τον τραχήλον του μαθητοῦ του τιμωρουμένου ὑπὸ του διδασκάλου δια τι των ἐπ' αὐτῶν ἀναγεγραμμένων παραπτωμάτων. Ἄνωθεν της ἐδρας του διδασκάλου, προς την οὐοίαν εἶναι ἐστραμμένα ὅλα τα θρανία, κρεμώνται ἐπὶ του τοίχου δύο πίνακες, ο πίναξ της τιμῆς και ο μαῦρος πίναξ της ἀτιμάσεως, προς δε και τρίτος πίναξ, φέρων με μεγάλα γράμματα το γνωμικόν «εἰς τόπος δια καθέν πράγμα και καθέν πράγμα εἰς τον τόπον του». Επὶ του αὐτοῦ τοίχου, ὑψηλότερον των πινάκων, ἀνοίγεται θυρίς, ἐν τη οὐοία τίθεται εἰκὼν του Σωτήρος ημῶν, της Μεταμορφώσεως ἢ του

⁴⁶ Τα στεφάνια, με τα οὐοία δένονται τα ξύλα, ἀπὸ τα οὐοία σπαρτίζονται τα βαρέλια.

Παντοκράτορος. Επί του απέναντι των μαθητών τοίχου ήσαν γραμμένα τα 24 γράμματα του Αλφαβήτου με μεγάλα στοιχεία «κατ' είδος χειρογράμματος», οι δέκα πρώτοι αριθμοί και τα κυριότερα σχήματα της γραμμικής ιχνογραφίας, ίνα έχουν ταύτα ως υποδείγματα οι μαθηταί»⁴⁷.

Οι πρωτόσχολοι, που χωρίζονταν σε γενικούς και πρωτοσχόλους των κλάσεων, όταν επρόκειτο για πρωτοσχόλους συγκεκριμένων μαθημάτων, όπως πρωτοσχολος της γραφής, της ανάγνωσης, κ.λπ., ήταν οι πρώτοι που έφταναν στο σχολείο τις πρωινές ώρες, για να διδαχθούν από το δάσκαλο το μάθημα και να το διδάξουν, στη συνέχεια στους συμμαθητές τους, ελεγχόμενοι και αυτοί από τον αλληλοδιδάσκαλο, σύμφωνα και με τον Λόγιο Ερμή: «Ο παις διδάσκων εν ταυτώ και διδασκόμενος, μανθάνει να διοική και να άρχηται, να προστάξη και να πείθηται κατά τας διαφόρους αναφοράς του, μάθημα αναγκαιότατον εις τον καθ' ένα, επειδή και καθείς είναι, κατά το μάλλον και ήττον, άρχων και αρχόμενος»⁴⁸. Οι πρωτόσχολοι αυτοί χωρίζονταν στους «υπαγορευτές» των θρανίων και στους «ερμηνευτές» των ημικυκλίων, ενώ οι πρωτόσχολοι οι επιφορτισμένοι από τον δάσκαλο για τον έλεγχο της τάξης ονομάζονταν «ευταξίες». Ανάλογα με την πρόοδό τους οι μαθητές προβιβάζονταν στις οκτώ κλάσεις του σχολείου, ύστερα από εξετάσεις. Όπως προειπώθηκε μπορούσε να είναι ένα ένας μαθητής στην β' τάξη της γραφής και στην δ' της ανάγνωσης, πράγμα που δείχνει ότι κλάση σημαίνει επίπεδο γνώσης και δεν σχετίζεται με την σημερινή τάξη. Ως προς τη διδασκαλία, αυτή διεξαγόταν τόσο στα θρανία όσο και στα ημικύκλια, που ήταν τοποθετημένα περιμετρικά της αίθουσας, γύρω από τα οποία οι μαθητές έκαναν ασκήσεις, κατά κλάση και κατά μάθημα, με τη βοήθεια του πρωτοσχόλου⁴⁹.

Ως προς τους αλληλοδιδασκάλους αυτοί χωρίζονταν σε τρεις κατηγορίες, στους α' τάξεως, με αυξημένα προσόντα, που διορίζονταν στις πρωτεύουσες των νομών, είχαν μηνιαίο μισθό 100 δρχ και ήταν επιθεωρητές των κατώτερων τάξεων διδασκάλων, στους β' τάξεως, που διορίζονταν στις πρωτεύουσες των επαρχιών, με μηνιαίο μισθό 80 δρχ και σε εκείνους της γ' τάξεως που δίδασκαν σε μικρούς δήμους, με μισθό 50

⁴⁷ Λέφας Χρ., *Ιστορία της Εκπαίδευσης*, ό.π., σ. 141 κεξ.

⁴⁸ Ερμής ο Λόγιος, τ. Θ', (1819) Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1990.

⁴⁹ Παπαδάκη Λυδία, *Η Αλληλοδιδασκαλική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα* ό.π., σ. 127 κεξ.

δρχ το μήνα. Τα μηδαμινά, εξάλλου, δίδακτρα που πλήρωναν οι μαθητές αδυνατούσαν να τα καταβάλλουν στο σχολικό ταμείο, εξαιτίας της φτώχειας τους⁵⁰.

Ο Χρ. Λέφας μας δίνει στοιχεία για το διδακτικό προσωπικό και τα προσόντα του κατά κατηγορία⁵¹: «Το διδακτικόν προσωπικόν των αλληλοδιδασκτικῶν σχολείων ελαμβάνετο ως επί το πλείστον εκ του εν Αιγίνῃ προτύπου της αλληλοδιδασκτικής, εις το οποίον εφοίτων επί τρεις περίπου μήνας οι μέλλοντες ν' ασκήσουν το επάγγελμα του διδασκάλου. Τα μαθήματα εν τῷ σχολείῳ της Αιγίνης επανελαμβάνοντο τετράκις του έτους, ήτοι τας αρχάς Ιανουαρίου, Απριλίου, Ιουλίου και Οκτωβρίου. Δια να εγγραφῆ τις εις αυτό έπρεπε 1) να έχη ηλικίαν ανωτέραν των 19 ετών, 2) «δεν αρκεί μόνον να εξεύρη το αναγιγνώσκειν ελευθέρως και γραφείν, αλλά πρέπει να έχει κάποιαν ιδέαν και της Ελληνικής γλώσσης, χωρίς της οποίας είναι αδύνατον να εκφρασθῆ εις την λαλουμένην ορθῶς και τινες άλλας γνώσεις προσέτι βοηθητικὰς εις το να πράσση καλῶς τα του επαγγέλματός του και επωφελῶς», και 3) να προσαγάγουν πιστοποιητικά του διοικητοῦ ή των δημογερόντων περί της χρηστής και σώφρονος διαγωγῆς των. Μετά το πέρας της φοιτήσεως υφίσταντο εξέτασιν, κατά τα αποτελέσματα της οποίας ελάμβανον πτυχίον τριῶν βαθμῶν. Πρώτου βαθμοῦ πτυχίον ελάμβανον (Διάτ. 12 Ιουλ. 1830) ὅσοι, εκτός της αναγνώσεως και της γραφῆς, εγνώριζον α) γραμματικὴν Ελληνικὴν, τεχνολογικὴν και ορθογραφικὴν θεωρίαν και πράξιν, συντακτικὸν τους γενικὸν κανόνα, να εννοοῦν καλῶς τους παλαιούς λογογράφους και να γράφουν την λαλούμενην γλῶσσαν, β) αριθμητικὴν. Θεωρίαν και πράξιν της απλῆς αριθμητικῆς, περιλαμβανούσης τα κλάσματα, το δεκαδικὸν σύστημα και τα περί μεθόδων, γ) γεωμετρίαν. Τας στοιχειωδεστάτας γνώσεις, ὅσαι απαιτοῦνται εις την διάκρισιν και γραφὴν των γραμμῶν, των επιφανειῶν, και των στερεῶν και εις την χωρομετρίαν, δ) γεωγραφίαν. Τας γενικὰς διαιρέσεις της υδρογείου σφαίρας, τους επισημοτέρους ποταμούς, τα ὄρη και τας θάλασσας, τας επικρατείας της Ευρώπης, τους επισημοτέρους λαούς και τα κυριώτερα φυσικά προϊόντα, την γεωγραφίαν της Παλαιᾶς Ελλάδος, τα ὄρια και τας επαρχίας της σημερινῆς, ε) ιστορίαν. Ιερὰς ιστορίας σύνοψιν, γενικωτάτας ιδέας περί ιστορίας και την Ελληνικὴν ιστορίαν ιδίως, ιερὰν κατήχησιν και καλλιγραφίαν. Δευτέρου βαθμοῦ ελάμβανον, ὅσοι εγνώριζον, α) εκ της γραμματικῆς, τεχνολογικόν

⁵⁰ Σακκῆς Δ. & Αντωνίου Α., *Ὀψεις Νεοελληνικῆς Ιστορίας 1833-1945*, Gutenberg, Αθήνα, 2008, σ.193.

⁵¹ Λέφας Χρ., *Ιστορία της Εκπαιδύσεως*, ὁ.π., σσ.156-157.

και ορθογραφικόν κατά κανόνας, ολίγας ιδέας του συντακτικού και της Ελληνικής γλώσσης, είχαν ικανήν κατάληψιν ώστε να εξηγήσι συγγραφείς Έλληνας τους ευληπτοτέρους και να γράφωσιν ορθώς την λαλουμένην, β) αριθμητικήν, ως οι του α' βαθμού, γ) εκ της γεωμετρίας τας ονομασίας των γραμμών, επιφανειών και στερεών, δ) εκ της γεωγραφίας διαίρεσιν των μερών της γης και την τοπικήν γεωγραφίαν της Ελλάδος, ως οι του Α'. ε) ιστορίαν και κατήχησιν ως οι του Α' και στ) της καλλιγραφίας τους γενικούς κανόνας. Τρίτου βαθμού πτυχίον ελάμβανον, όσοι εγνώριζον α) το τεχνολογείν και ορθογραφείν ικανώς κατά πράξιν και εννοείν την γλώσσαν του Ευαγγελίου, β) της αριθμητικής τα 4 απλά πάθη, τους συμμιγείς αριθμούς και ψιλήν θεωρίαν των δεκαδικών, γ) κατήχησιν και ιεράν ιστορίαν, δ) τα κυριώτερα της ελληνικής ιστορίας ε) γεωγραφικάς γνώσεις γενικάς και περί της σημερινής Ελλάδος ιδιαιτέρως, και στ) καλλιγραφίαν κατά πράξιν. Οι λαμβάνοντες κατωτέρου βαθμού πτυχίου ηδύναντο να προσέλθουν εις νέας εξετάσεις προς βελτίωσιν αυτού».

Εξάλλου, ο ίδιος ιστορικός της εκπαίδευσης προχωρά και σε μια γενικότερη αποτίμηση της συμπεριφοράς και της κατάστασης των δασκάλων της εποχής: «Πενιχροτάτης μορφώσεως νέοι, μετά τρίμηνον μόλις ατελεστάτην εκπαίδευσιν, χειροτονούντο διδάσκαλοι και ανελάμβανον την μόρφωσιν των μαθητών. Με τοιαύτας συνθήκας ευκόλως δύναται να εννοήση τις τίνα αποτελέσματα έδιδον τα σχολεία. Και πρέπει να ληφθή υπ' όψιν, ότι οι τοιούτοι διδάσκαλοι ήσαν οι καλύτεροι τότε. Υπήρχον και οι μη μετεκπαιδευθέντες, οι οποίοι ήσαν πολύ χειρότεροι. Δεν πρέπει όμως να λησμονήται εις ποίαν κατάστασιν ευρίσκετο η χώρα. Ο καπνός των όπλων δεν είχεν ακόμη διαλυθή. Τα πτώματα των φονευθέντων ήσαν ακόμη άταφα. Η γη ήτο ακαλλιέργητος επί πολλά έτη. Πείνα και δυστυχία εβασίλευον επί των ερειπίων. Αν λοιπόν απολύτως εξεταζομένη η κατάστασις της εκπαίδευσεως ήτο μηδαμινή, αν συσχετισθή με την τότε γενικήν κατάστασιν του Κράτους, δεικνύει ότι, εν συγκρίσει προς την λοιπήν κοινωνικήν ζωήν, η εκπαίδευσις ευρίσκετο εις καλυτέραν μοίραν. Αλλ' εκτός της ελαττωματικής μορφώσεως οι διδάσκαλοι της εποχής εκείνης φαίνεται, ότι και από απόψεως κοινωνικής παραστάσεως ήσαν καθυστερημένοι. Τουλάχιστον από μίαν παράγραφον του διατάγματος του 1830 περί των χρεών των διδασκάλων προκύπτει, ότι ούτοι δεν έδιδον και μεγάλην σημασίαν εις τον τρόπον της εμφανίσεώς των. «Και ο εξωτερικός σχηματισμός του διδασκάλου -λέγει η διάταξις- δεν πρέπει να παραμελήται· η ενδυμασία του θέλει είσθαι απλή,

καθαρά και σεμνοπρεπής. Δεν πρέπει λ.χ. να φαίνεται ο διδάσκαλος ποτέ εις το σχολείον φορών το νυκτικόν κάλυμμα της κεφαλής ή ών γυμνοπόδης ή αναμαλλιάρης ή εκβραχιονισμένος και χωρίς εξωφόριον· δεν πρέπει ουδέ να τραβά καπνόν μέσα εις το διδακτήριον, ουδέ να φέρη μέσα εις αυτό τον σκύλλον ή τον γάτον του ή άλλου είδους ζώα... Μετά μεγάλης προσοχής πρέπει ν' αποφεύγη τας συναναστροφάς τας απρεπείς, τα καφενεία, τα καπηλεία, τα σφαιριστήρια και παν άλλο εναντίον εις το σεμνοπρεπές του επαγγέλματός του...»⁵².

---

⁵² Λέφας Χρ., *Ιστορία της Εκπαιδείσεως*, ό.π., σ.158.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η δολοφονία του Καποδίστρια, το 1831 έχει συνέπεια και στη λειτουργία των σχολικών μονάδων, την πληρωμή των δασκάλων, την συντήρηση των σχολείων και από τα 121 σχολεία που λειτουργούσαν, παρέμειναν τα 60. Με την άφιξη του Όθωνα, σύμφωνα με τον Maurer, υπεύθυνο για τα θέματα παιδείας, ήδη λειτουργούν το Ορφανοτροφείο, το κεντρικό σχολείο της Αίγινας και 25-30 σχολεία σε ολόκληρο το νεοσύστατο κράτος, ενώ, παράλληλα, το 1834, δημοσιεύεται ο νόμος του Maurer «Περί δημοτικών σχολείων», ή «σχολείων του λαού», που καθιστά την εκπαίδευση υποχρεωτική, προσβάσιμη σε όλα τα παιδιά ανεξάρτητα από κοινωνικό στρώμα και φύλο⁵³. Αν και ο νόμος είχε σημαντικά πλεονεκτήματα, κατά τον Λέφα τα πράγματα ήταν διαφορετικά: «Ο νόμος ούτος τέλειος αυτός καθ' εαυτόν, διά την Ελλάδα της εποχής εκείνης ήτο όλως ακατάλληλος. Ωμοίαζε, κατά τον Kirper, με το υπόδημα του Ξενοκράτους, το οποίο ήτο κατασκευασμένον εξ αρίστου δέρματος μετά κομψότητος και λεπτότητος αλλά δεν προσηρμόζητο εις τον πόδα⁵⁴», ενώ η αλληλοδιδασκτική μέθοδος, θα δεχθεί επικρίσεις από τους Βαυαρούς, σύμφωνα με την Λυδία Παπαδάκη: «Αυτός ο τρόπος διδασκαλίας δεν είναι τίποτα άλλο από ένα πολύπλοκο μηχανισμό, που έχει επινοηθεί για τη μαζική διδασκαλία. Είναι η τέχνη της κατασκευής με τη βοήθεια των μηχανών και έχει μεταφερθεί, από τον βιομηχανικό τομέα στον τομέα της διανοήσεως, η οποία δίκαια αποδοκιμάζεται στη Γερμανία όπου διαθέτουν μεθόδους πιο ταιριαστές για τον ανθρώπινο νου και πιο ταιριαστές με την πνευματική του ανάπτυξη⁵⁵». Ήταν επόμενο οι Βαυαροί, ως οπαδοί της συνδιδασκτικής να διέπονται από τέτοιες θέσεις και με βασιλικό διάταγμα, την 22.3.1833, ορίζουν την σύσταση ειδικής επιτροπής που θα μελετούσε και θα επέβαλλε προτάσεις για την οργάνωση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, που ουδέποτε κατέληξε σε κάποια απόφαση, αλλά τα πράγματα προχωρούν, με

⁵³ Για την εκπαιδευτική κατάσταση στην Ελλάδα, στα χρόνια της εφαρμογής του νόμου βλ. την μελέτη του Σακκή Δ., *Η εκπαίδευση στις νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α' Οθωνική περίοδο (1833 – 1843)*, ό.π..

⁵⁴ Λέφας Χρ., *Ιστορία της Εκπαιδύσεως*, ό.π., σ.13.

⁵⁵ Παπαδάκη Λυδία, *Η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα* ό.π., σ. 122.

πρωτοβουλία του Κοκκώνη, του διευθυντή του Διδασκαλείου και επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων, που κατέληξε στη διαίρεση του σχολείου σε «κατώτερο» και «ανώτερο» τμήμα, με το πρώτο να διδάσκονται οι μαθητές τις προκαταρκτικές γνώσεις, σύμφωνα με την αλληλοδιδασκτική και το ανώτερο τμήμα να περιλαμβάνει αποκλειστικά τους πλέον προχωρημένους μαθητές και η διδασκαλία να διεξάγεται σύμφωνα με τη συνδιδασκτική. Έτσι, ο ίδιος δάσκαλος διδάσκει και τις δυο μεθόδους και συνεχίζει να υπάρχει το απαραίτητο πνεύμα οικονομίας. Με βάση αυτή την επιλογή, ο Κοκκώνης προχωρά, το 1842, στην έκδοση του νέου Οδηγού της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, με όλες τις τροποποιήσεις, ενώ το Διδασκαλείο λειτουργεί με στόχο να εξασκηθούν οι μελλοντικοί δάσκαλοι και στις δύο μεθόδους.

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ

ἢ

Ο Δ Η Γ Ο Σ

ΤΗΣ

ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ

Ν Ε Ο Σ,

ΤΕΛΕΙΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΕΣΤΕΡΟΣ ΤΟΥ ΜΕΧΡΙ

ΤΟΥΤΑ ΕΝ ΧΡΗΣΕΙ ΟΔΗΓΟΥ ΤΟΥ Σ.

Ἐκδοθεὶς κατὰ τὸ ἕκτ' ἀριθ. 2,000 (24 Ἰουλίου 1841.)

Βασιλικὸν Διάταγμα,

Πρὸς χρῆσιν τῶν Δημοτικῶν Σχολείων

τῆς ΕΛΛΑΔΟΣ.

ὑπὸ Ι. Π. ΚΟΚΚΩΝΗ

Διευθυντοῦ τοῦ Διδασκαλείου καὶ τῶν Δημοτικῶν
Σχολείων.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ Ν. ΠΑΠΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ.

1842.

ΠΗΓΗ: Κοκκώνη Ι.Π., *Εγχειρίδιον ἢ Οδηγός της Αλληλοδιδασκτικής, Νέος*, Αθήνα 1842.

Ο νέος οδηγός αποτελείται από πρόλογο, που επικεντρώνεται στις τροποποιήσεις που εισάγει, καθώς και από ένα κεφάλαιο που αναφέρεται στη διαίρεση του σχολείου σε κατώτερο και ανώτερο τμήμα (σελ. 26-36). Στο κατώτερο τμήμα οι μαθητές διδάσκονται με βάση την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, ανάγνωση, γραφή, αριθμητική, χριστιανική διδασκαλία και τις βασικές γνώσεις της γραμματικής και της γραμμικής ιχνογραφίας, ενώ με την εισαγωγή τους στην η' κλάση διδάσκονται τα ονομαζόμενα βοηθητικά μαθήματα, όπως γεωγραφία, φυσική, τεχνολογία, ιστορία, γραμματική, μουσική κ.α. (σελ. 186-200). Οι ικανότεροι θα περάσουν στο ανώτερο τμήμα, στο οποίο η διδασκαλία των βοηθητικών μαθημάτων θα διεξαχθεί με βάση την συνδιδασκτική μέθοδο, στην οποία οι μαθητές κατατάσσονται σε εξάμηνες τάξεις που διαδέχονται η μία την άλλη, με 2-4 έτη συνολική διάρκεια. Η συνδιδασκτική φέρνει δύο ουσιαστικά στοιχεία στη λειτουργία του πρωτοβάθμιου σχολείου. Από την μια μεριά δίνει ουσιαστικό ρόλο στον δάσκαλο, που είχε υποβαθμιστεί στην αλληλοδιδασκτική, αφού την ουσιαστική δουλειά την έκαναν οι πρωτόσχολοι. Από την άλλη, δίνει την ευκαιρία στους τελευταίους να καταρτιστούν περισσότερο από τον δάσκαλο, αφού θα επιλεγούν με βάση τις ικανότητές τους στη διάρκεια της φοίτησής τους στο ανώτερο τμήμα. Ο ρόλος τους, εξάλλου, εστιάζεται σε υποχρεώσεις, όπως να προετοιμάσουν την παράδοση του μαθήματος από το δάσκαλο, με την υποβολή προκαταρκτικών ασκήσεων στους μαθητές, να βοηθούν στην εμπέδωση του μαθήματος, με επαναλήψεις, να οργανώνουν κατάλληλα το τμήμα τους ως σωστοί βοηθοί του δασκάλου και όχι σαν να είναι οι ίδιοι δάσκαλοι.

Σε ξεχωριστό κεφάλαιο, το «Περί βραβεύσεων και ποινών» (σελ. 62-87), εισάγονται τροποποιήσεις για την ηθική αγωγή και την συνεργασία δασκάλου με τους γονείς των μαθητών, που θεσμοθετείται από το νόμο του 1834 και θεωρείται από τον παιδαγωγό Κοκκώνη καθήκον της δημόσιας εκπαίδευσης. Στο κεφάλαιο αυτό του νέου οδηγού, απαγορεύεται η χρήση σωματικής βίας και σκληρών τιμωριών, όπως ραβδισμοί και μαστιγώσεις⁵⁶ και προβλέπονται πειθαρχικές ποινές για το δάσκαλο

⁵⁶ Ο Χρ. Λέφας στο υποκεφάλαιο *Παιδονομικά μέσα*, μας παρέχει σαφή εικόνα των πονών: «Ο δάσκαλος, οι πρωτόσχολοι και οι ερμηνευταί επέβλεπον την ευταξίαν των μαθητών. Οι υποπίπτοντες εις παραπτώματα ετιμωρούντο υπό του δασκάλου αναλόγως προς την βαρύτητα αυτών. Ποινάι ωρίζοντο αι εξής· 1)υποβιβασμός της σειράς εις τας περί τα ημικύκλια χορείας, εν ανάγκη δε και υποβιβασμός κατά κλάσιν, 2)ποινικόν παράσημον, φορούμενον εις τον τράχηλον του διαπράξαντας το σφάλμα, όπερ ανεγράφετο επί του παρασήμου. Τα παραπτώματα, δι' ά ετιμωρείτο

και τους πρωτόσχολους, όταν καταχρώνται την εξουσία τους. Ο οδηγός περιλαμβάνει και άλλα κεφάλαια, που αναφέρονται στις δημόσιες εξετάσεις, τη διδασκαλία των μαθημάτων, την περιγραφή των βοηθητικών μαθημάτων, την εισαγωγή των γεωργικών ασκήσεων και της σωματικής άσκησης των μαθητών.

Ο οδηγός, το 1850, επανακίδεται με ένα νέο κεφάλαιο, το «Περί του κατ' οίκον μαθήματος και περί αναπτύξεως ιδεών», με βάση το οποίο οι μαθητές που φοιτούν στο ανώτερο τμήμα, το συνδιδασκτικό, όφειλαν να μελετούν κατ' οίκον ήταν τα μαθήματά τους και να εξετάζονται, πριν από τη παράδοση μαθήματος, την επόμενη μέρα. Ακόμη, οι μαθητές του αλληλοδιδασκτικού τμήματος όφειλαν, με βάση την έκδοση του νέου οδηγού του 1850, να γράφουν και εκθέσεις μια ή δυο φορές την εβδομάδα. Αλλά και στην τρίτη έκδοση του οδηγού, το 1860, δεν υπάρχουν σημαντικές αλλαγές, με σπουδαιότερη την υποχρεωτική τη διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών και στο δημοτικό σχολείο, με αντιπαραβολή της καθομιλουμένης, δηλαδή της καθαρεύουσας, με την αρχαία Ελληνική γλώσσα.

Τα προβλήματα, στο μεταξύ, στην άσκηση του διδακτικού έργου μεγεθύνονται και οφείλονται, στην αναστολή, για δεκατέσσερα χρόνια, της λειτουργίας του

ο μαθητής με ποινικόν παράσημον, ήσαν επτά, εις έκαστον συνεπώς παράσημον επεγράφετο μία των αντιστοιχών λέξεων «φλύαρος, ρυπαρός, παρήκοος, σκνηρός ή αμελής, φιλοπαίκτης ψεύστης, διεστραμμένος». Δια να κάμνωσιν όμως τούτα εντύπωσιν εις τους μαθητάς, πρέπει σπανίως να τα μεταχειρίζεται δάσκαλος· 3) κατεδικάζετο ο μαθητής να ίσταται επί του βάθρου όρθιος με το πρόσωπον εστραμμένον προς τον τοίχουν, 4) αντιγραφή ωρισμένων τεμαχίων, 5) καταγραφή εις τον μελανόν πίνακα της ατιμώσεως, κρεμάμενον πλησίον του βάθρου. Άξιον σημειώσεως είναι ότι δια τα βαρέα αμαρτήματα προεβλέπετο η σύστασις ειδικού δικαστηρίου, αποτελουμένου εκ μαθητών, το οποίον επελαμβάνετο της εκδικάσεως αυτών. «Εις τα βαρέα αμαρτήματα είναι πρέπον προσέτι να συνεθίζωνται τα παιδιά να συστήνωσιν έν είδος κληρωτού ή αιρέτου δικαστηρίου, το οποίον συγκροτείται πρωτόσχολους, από τινας των μαθητών και από τον διδάσκαλον. Ο γενικός πρωτόσχολος εγκαλεί εκθέτων το αμάρτημα· μετά τούτου ακούεται η απολογία του εγκαλουμένου, όστις τιμωρείται με την ποινήν, εις την οποίον θέλει καταδικασθή υπό του δικαστηρίου, αν κριθή ένοχος». Το σύστημα αυτό, η παιδαγωγική σημασία του οποίου δεν είναι ανάγκη να εξαρθή, θα ήτο ευχής έργον, αν εισήγετο έστω και τώρα παρ' ημίν. Δειλήν προσπάθειαν προς καθιέρωσιν αυτού αποτελούν τα υπό των μαθητικών κοινοτήτων συνιστώμενα μαθητικά δικαστήρια. Αλλ' εις πολύ ολίγα σχολεία λειτουργούν μαθητικάι κοινότητες και εις ελάχιστα εξ αυτών τα μαθητικά δικαστήρια (Λέφας Χρ., *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως*, ό.π., σ.156).

Διδασκαλείου, που κατηγορήθηκε ότι τροφοδοτούσε στα σχολεία δασκάλους χωρίς ευσυνειδησία και επαρκείς γνώσεις, καθώς και από τις συνεχόμενες αλλαγές του Νέου Οδηγού, κατά τα έτη 1842, 1850 και 1860, με συνέπεια να το καταστήσουν μη εύχρηστο και δυσνόητο. Ο Γ.Γ. Παπαδόπουλος, το 1866, θα εκδώσει Οδηγό, αποτελούμενο από εξήντα ένα σελίδες, με δική του πρωτοβουλία, προκειμένου να είναι εύχρηστος στους δασκάλους, ενώ αρμόδια επιτροπή, επί υπουργίας Μαυρομιχάλη, θα συντάξει νέο Οδηγό, που θα εκδοθεί, το 1868, στην Αθήνα και θα είναι έργο του καθηγητή του Διδασκαλείου Κωνσταντινίδου. Τα πράγματα δυσκολεύουν για τη συνέχιση της χρήσης της μεθόδου της αλληλοδιδασκτικής, παρόλες τις βελτιώσεις και τροποποιήσεις της από τον Παιδαγωγό Κοκκώνη. Ωστόσο, η μέθοδος, όπως προαναφέραμε, θα συνεχίσει να εφαρμόζεται για όλο σχεδόν το 19^ο αιώνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΣΥΝΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟ

Όπως αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, το 1868, θα λάβουν χώρα ορισμένες αλλαγές στην αλληλοδιδασκτική, που στην ουσία, θα επισφραγίσουν την παρουσία της στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, γιατί οι επερχόμενες αλλαγές στην νεοελληνική κοινωνία θα οδηγήσουν τα πράγματα σε άλλες μεθοδολογικές αναζητήσεις προς το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα. Ωστόσο, η εκπαιδευτική πραγματικότητα θα δείξει ότι τα πράγματα δεν θα αλλάξουν παρά στο ροδοχάραμα του 20^{ου} αιώνα.

Ποιες, όμως, είναι οι αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στον κορμό της νεοελληνικής κοινωνίας;

Αυτές μπορούμε να τις αναζητήσουμε σε πρόσφατα δημοσιεύματα σχετικά με το θέμα⁵⁷, όπου και δείχνεται κατά πόσο ο ελληνικός μεγαλοϊδεατισμός επηρέασε τα εκπαιδευτικά πράγματα, εκτός από την όλη δομή της νεοελληνικής κοινωνίας, επειδή είχε κύριο στόχο την αποκατάσταση της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων, μέσα από την ανάκτηση των αλύτρωτων περιοχών και την μεταλαμπάδευση του ελληνικού πολιτισμού στην ανατολή, ώστε η Ελλάδα να υπάρξει πολιτισμικό μετοχετευτήριο⁵⁸. Και επειδή το ζητούμενο είναι μια άλλη κοινωνία, που θα μπορούσε να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις των καιρών, το όραμα δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί στο υπάρχον νεοελληνικό περιβάλλον του αναλφαβητισμού της κοινωνίας, της επικράτησης των προλήψεων και των δεισιδαιμονιών, στοιχεία για τα οποία θεωρήθηκε υπεύθυνο το πρωτοβάθμιο σχολείο.

Ήδη, στα τέλη της δεκαετίας του 1860, τα προβλήματα του δημοτικού σχολείου εντείνουν τα πράγματα και προτάσσεται το αίτημα για εκπαιδευτική μεταρρύθμιση,

⁵⁷ Σακκής, Δ.Α. (2011) «Αναζητώντας την ιδεολογική θεμελίωση της εκπαίδευσης στις απαρχές της ίδρυσης του Ελληνικού κράτους: Ελληνικός μεγαλοϊδεατισμός και ευεργετισμός στην πολιτιστική τους διάσταση», στο Σ. Μπουζάκης (Επιμ.) *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης, Όψεις και Απόψεις, Νεοελληνική Εκπαίδευση 1821-2010*, τ. Β', Gutenberg, Αθήνα, σσ. 99-115.

⁵⁸ Σακκής, Δ.Α. (2011) «Αναζητώντας την ιδεολογική θεμελίωση της εκπαίδευσης στις απαρχές της ίδρυσης του Ελληνικού κράτους: Ελληνικός μεγαλοϊδεατισμός και ευεργετισμός στην πολιτιστική τους διάσταση», ό.π., σσ. 99-115.

συνάμα με την ίδρυση του «Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων», το 1869, με μέλη, κυρίως, τους Μάρκο Ρενιέρη, Γρηγόριο Παππαδόπουλο, Δημήτρη Μαυροκορδάτο, που είχαν τη γνώμη ότι «τα σχολεία είναι το άριστον μέσον προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων, προς ενίσχυσιν της ηθικής συνειδήσεως και προς άμυναν του πολλαχού απειλούμενου ελληνισμού»⁵⁹. Από την παραπάνω θέση φαίνεται ότι οι πνευματικοί αυτοί ταγοί ήταν επηρεασμένη από το κίνημα του μεγαλοϊδεατισμού, για να σωθεί ο απειλούμενος ελληνισμός, μέσα από την παιδεία και την γενικότερη πολιτισμική αναβάθμιση. Αυτά, όμως, δεν θα μπορούσαν να γίνουν με την απαρχαιωμένη αλληλοδιδασκτική μέθοδο και τα πράγματα για την εθνική αναγέννηση όφειλαν να έχουν αφετηρία την εκπαίδευση, με την δημιουργία κατάλληλων τομών και δομών, που είχαν συνέπεια: το 1878, την επαναλειτουργία του διδασκαλείου, την εισαγωγή της συνδιδασκτικής μεθόδου, το 1880, την δημοσίευση εγχειριδίου για την εφαρμογή θεσμικών μέτρων για τη διδακτέα ύλη και τη μέθοδο διδασκαλίας, με τίτλο «Στοιχειώδεις πρακτικάί οδηγίαί περί διδασκαλίας μαθημάτων εν τοις δημοτικοίς σχολείοις», έργου του Δ. Πετρίδη, το 1881, την κατάργηση των διδάκτρων, το 1885.

Ακόμη, το 1887, μονιμοποιούνται οι δάσκαλοι, το 1888, ιδρύεται ταμείο δημοτικής εκπαίδευσως, για την χρηματοδότησή της και, στις 12 Αυγούστου 1892, δημοσιεύεται ο νόμος ΒΠΕ΄ «Περί του διοργανισμού των σχολείων της στοιχειώδους εκπαίδευσως», που καταργεί το ταμείο δημοτικής εκπαίδευσως και οι πόροι του εισάγονται στο δημόσιο ταμείο, με συνέπεια τα έξοδα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης να αναγράφονται στον τακτικό προϋπολογισμό του Υπουργείου. Η αλλαγή συντελείται με το νόμο του ΒΤΜΘ΄, στις 27 Σεπτεμβρίου 1895, που προβλέπει δυο τύπους δημοτικών σχολείων, τα «πλήρη» και τα «κοινά», στα οποία η ίδια ύλη διδάσκεται εκτενέστερα ή μη και δημιουργείται η θέση του νομαρχιακού επιθεωρητή. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές είναι σημαντικές, δεν σηματοδοτούν, όμως, και αλλαγή στοχοθεσίας, παρά οργανωτική βελτίωση των εκπαιδευτικών πραγμάτων, προκειμένου να πετύχουν οι στόχοι του νόμου του 1834 'περί δημοτικών σχολείων ή σχολείων του λαού'⁶⁰.

Συμπερασματικά, σύμφωνα με την Λ. Παπαδάκη, η πραγματική προσφορά της αλληλοδιδασκτικής στη θεμελίωση της νεοελληνικής εκπαίδευσης δεν αποτιμήθηκε, αφήνοντας ανεκμετάλλευτες πολλές από τις δυνατότητές της: «Θύμα της επιτυχίας της

⁵⁹ Παπαδάκη Λυδία, *Η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα* ό.π., σ. 155.

⁶⁰ Καλαφάτη Ελένη, *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης 1821-1929 Από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό*, ό.π., σ.152.

στην Ευρώπη, η αλληλοδιδασκτική στην Ελλάδα υπήρξε θύμα ενός βεβιασμένου αποσπασματικού εκσυγχρονισμού σε μια χώρα καθυστερημένη, υποκείμενη σε ένα κρατικό υδροκεφαλισμό με δημοκρατικό επίχρισμα. Τη μακροβιότητά της δεν την οφείλει παρά στην αντίφαση ανάμεσα στην νομοθεσία και στη πραγματικότητα, στη θεωρία και στη πράξη. Μια αντίφαση μεγάλης εμβέλειας που αφήνει διάχυτη την αίσθηση της διαχρονικότητας των προβλημάτων μέχρι σήμερα»⁶¹. Ο ατυχής πόλεμος του 1897, η ήττα της Ελλάδας από την Οθωμανική Αυτοκρατορία θα οδηγήσουν στην εξάλειψη του παλαιοκομματισμού και την δημιουργία δυνάμεων Αναγέννησης της χώρας, με συνέπεια να συντελεστούν νέες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες σε πιο προοδευτική κατεύθυνση. Στην ελληνική κοινωνία υπάρχουν στοιχεία ενός μεταρρυθμιστικού αστικοφιλελεύθερου κινήματος, με στόχο την διεκδίκηση του αστικού ορθολογισμού και της σωστής λειτουργίας του κοινοβουλευτικού συστήματος⁶².

Από την άλλη μεριά, η εισαγωγή της συνδιδασκτικής δεν επιτεύχθηκε ούτε προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα στην Ελλάδα. Ως μέθοδος η συνδιδασκτική ήταν γνωστή, ήδη, από τον 18^ο αιώνα στην Γαλλία, γιατί την εφάρμοζαν οι Αδελφοί των Χριστιανικών Σχολείων (Fr'ere des Ecoles Chretiennes) και θεωρούνταν στην Ευρώπη καταλληλότερη παιδαγωγικά από την μηχανιστική αλληλοδιδασκτική. Και αυτό, γιατί καλλιεργούσε περισσότερο την κρίση παρά την απομνημόνευση, υπάρχει απευθείας επαφή και παιδαγωγική σχέση με τον δάσκαλο, χωρίς την παρεμβολή πρωτοσχόλων, αναπτύσσει την έννοια του καθήκοντος στους μαθητές περισσότερο από την τυφλή υπακοή. Ωστόσο, ως μέθοδος συνδυάζει την ατομική μέθοδο που έχει χαρακτηριστικό την άμεση επαφή με τον μαθητή και τον συλλογικό χαρακτήρα μετάδοσης της γνώσης της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου⁶³.

Σημειώνεται όμως ότι δεν είχε τις οικονομικές δυνατότητες της αλληλοδιδασκτικής, γιατί η τάξη όφειλε να έχει περιορισμένο αριθμό μαθητών και απαιτεί ως μέθοδος

⁶¹ Παπαδάκη Λυδία, *Η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα* ό.π., σ.188.

⁶² Σβορώνος Ν. *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 1976, σσ. 94 κεξ. – Τσουκαλάς Κ., *Κοινωνική ανάπτυξη και Κράτος. Η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα*, Αθήνα 1981, σ. 302 κεξ. – Φραγκουδάκη Α., *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι διανοούμενοι*, Αθήνα 1977, σ.17 κεξ.

⁶³ Καλαφάτη Ελένη. *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης 1821-1929 Από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό*, ό.π., σ.129.

Πρβλ. Της Φρ., *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, μτφρ. Δ. Σπήλιου, Αθήνα, Τολίδης, τ. β', σ.110.

περισσότερο χρόνο για την απόκτηση στοιχειωδών γνώσεων, αφού δεν δίνει την δυνατότητα στον μαθητή να ακολουθεί τον προσωπικό του ρυθμό στην μετάβαση από το ένα επίπεδο γνώσεων στο άλλο στα μαθήματα⁶⁴.

Έτσι, με την εφαρμογή της συνδιδασκτικής, οι δάσκαλοι μετεκπαιδεύτηκαν γρήγορα στη νέα μέθοδο και στην πραγματικότητα συνέχιζαν να εφαρμόζουν, ως ένα σημείο, την αλληλοδιδασκτική, για όλο τον 19^ο αιώνα. Για τον λόγο αυτόν, ιδρύθηκαν τρία διδασκαλεία, στην Αθήνα, με τον νόμο ΧΘ΄ της 11 Ιανουαρίου 1878, στην Πελοπόννησο και στα Επτάνησα, με τον νόμο ΩΝΘ΄ της 6 Μαΐου 1880⁶⁵, για να προετοιμάσουν τους δασκάλους να διδάξουν τη συνδιδασκτική μέθοδο.

Την 16 Μαρτίου 1881, όπως αναφέραμε, με διάταγμα ορίστηκε οι δάσκαλοι να μετεκπαιδευθούν εκ περιτροπής για έξι εβδομάδες, «παρακολουθώντας υποδειγματικές διδασκαλίας, γινομένης υπό των διευθυντών των διδασκαλείων ή των εν αυτοίς καθηγητών των παιδαγωγικών μαθημάτων ή δημοδιδασκάλων αποφοιτησάντων από τα μετά το 1878 ιδρυθέντα διδασκαλεία, εν τοις προτύποις των διδασκαλείων ή εν σχολείοις των πρωτευουσών των νομών και επαρχιών»⁶⁶, ενώ με διάταγμα της 3 Σεπτεμβρίου 1880, καταργείται η αλληλοδιδασκτική.

Συγχρόνως, είχε εκδοθεί από τον Σπ. Μωραΐτου το σύγγραμμα «Η Διδασκαλική», που αναφερόταν λεπτομερώς στον ο τρόπο της συνδιδασκτικής μεθόδου, ενώ από το Υπουργείο απεστάλησαν στοιχειώδεις πρακτικές οδηγίες της διδασκαλίας των διαφόρων μαθημάτων, σύμφωνα με την συνδιδασκτική μέθοδο⁶⁷.

Ωστόσο, όπως ήδη αναφέραμε, η όλη προσπάθεια δεν πέτυχε γιατί το διδακτικό προσωπικό δεν είχε επαρκώς προετοιμαστεί για να εφαρμόσει την συνδιδασκτική μέθοδο. Αυτό φαίνεται και από τις επιθεωρήσεις των επιθεωρητών που με απαξιωτικά λόγια αναφέρονταν στην επιτυχία της εφαρμογής της συνδιδασκτικής μεθόδου⁶⁸.

⁶⁴ Καλαφάτη Ελένη, *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης 1821-1929 Από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό*, ό.π., σ.130.

⁶⁵ Λέφας Χρ., *Ιστορία της Εκπαιδευσεως*, ό.π..

⁶⁶ Λέφας Χρ., *Ιστορία της Εκπαιδευσεως*, ό.π.,σ.121.

⁶⁷ Βλ. σχετικά Παράρτημα 1.

⁶⁸ Βλ. σχετικά Παράρτημα 2.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ- ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Από τα χρόνια ακόμη του απελευθερωτικού αγώνα, ήταν διάχυτο το όραμα για την εκπαίδευση του λαού, που πήρε συγκεκριμένη μορφή με τη θεσμοθέτηση του νόμου για τα δημοτικά σχολεία ή σχολεία του λαού, το 1834, ενός νόμου αρκετά προοδευτικού για την εποχή του. Η χώρα, όμως, ήταν καθημαγμένη από τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα και βρισκόταν σε δεινή οικονομική κατάσταση. Ωστόσο, η εκπαίδευση του λαού αποτελούσε προτεραιότητα, παρόλη την οικονομική ανέχεια. Ο Ελληνικός λαός, όπως δείχθηκε, και ιδιαίτερα τα κατώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, συνέδραμαν εκ του μηδενός στη δημιουργία σχολικών μονάδων, με προσωπική εργασία, με καταβολή χρημάτων. Σε όλη την Ελλάδα υπάρχει το φαινόμενο του πολιτιστικού πατριωτισμού, με στόχο την πολιτισμική αναβάθμιση του λαού, μέσα από την εκπαίδευση⁶⁹. Μέσα από τις οικονομικές αυτές δυνατότητες, κρίθηκε αναγκαίο να εφαρμοστούν διδακτικές μέθοδοι που θα επέτρεπαν την λειτουργία της εκπαίδευσης στα παραπάνω πλαίσια.

Έτσι, για όλο τον 19^ο αιώνα, λειτουργούν στο Ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα τρεις μέθοδοι διδασκαλίας. Η πρώτη, η *ατομική ή παλαιά μέθοδος*, που εφαρμοζόταν από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας ακόμη, στα σχολεία των κοινών Γραμμάτων ή Γραμματοδιδασκαλεία έδινε την δυνατότητα στους γονείς να παρέχουν μια αμφιβόλου αξίας εκπαίδευση στα παιδιά τους, μέσα από τα κολλυβογράμματα. Τα σχολεία αυτά, όμως, στο ελεύθερο κράτος λειτουργούσαν παράνομα, γιατί, αμέσως μετά τη θέσπιση του νόμου του 1834 για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, η επί των Εκκλησιαστικών και Δημοσίου Εκπαιδύσεως Γραμματεία της Επικρατείας, δηλαδή το Υπουργείο Παιδείας, εντέλλεται την άμεση κατάργησή τους. Ωστόσο, τα Γραμματοδιδασκαλεία, παράτυπα, συνέχισαν, σε πολλές περιοχές της Ελλάδας και κατά διαστήματα, να λειτουργούν.

Η δεύτερη, η *αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας*, όπως δείξαμε, εφαρμόστηκε για όλο τον 19^ο αιώνα. Η μέθοδος αυτή ταίριαζε με την οικονομική κατάσταση της

⁶⁹ Sakkis D., "Cultural patriotism' in the Southern Balkans: The Case of Greece (1833-1848)", *Balkan Studies*, Volume 41, No 1-2, pp. 43-81.

χώρας, γιατί δεν απαιτούσε πολλά χρήματα για την λειτουργία του πρωτοβάθμιου σχολείου: ένας αλληλοδιδάσκαλος αρκούσε να διδάξει ακόμη και τριακόσιους μαθητές με την βοήθεια των πρωτοσχόλων. Η μέθοδος άφησε, σύμφωνα με την Λυδία Παπαδάκη, ανεκμετάλλευτες πολλές δυνατότητες, γιατί εφαρμόστηκε βιαστικά και αποσπασματικά στην Ελλάδα, που υπέφερε από κρατικό υδροκεφαλισμό με δημοκρατικό επίχρισμα. Εισηγητής της μεθόδου ήταν ο παιδαγωγός Ι.Π. Κοκκώνης, ο οποίος και την προσάρμοσε, ως ένα βαθμό, στην Ελληνική πραγματικότητα και την βελτίωσε με την θέσπιση του ανωτέρου τμήματος, μέσα από το οποίο εισήγαγε στην αλληλοδιδασκτική μέθοδο στοιχεία συνδιδασκτικής. Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος εφαρμόστηκε για ένα σχεδόν αιώνα, αλλά ο ατυχής πόλεμος του 1897 και η ήττα της Ελλάδας από την Οθωμανική Αυτοκρατορία θα οδηγήσουν την χώρα στην δημιουργία δυνάμεων Αναγέννησης, με συνέπεια και τα ζητήματα της παιδείας να λάβουν πιο προοδευτική κατεύθυνση, μέσα από την εφαρμογή της συνδιδασκτικής μεθόδου, που είχε ήδη θεσμοθετηθεί με το νόμο ΒΤΜΘ'. Η συνδιδασκτική μέθοδος, που ήδη εφαρμοζόταν στην Ευρώπη τον 19^ο αιώνα, ήταν το νέο ζητούμενο στην εκπαιδευτική πράξη, που θα έδινε, όπως προαναφέραμε, νέα ώθηση στα εκπαιδευτικά πράγματα, εστιάζοντας περισσότερο στην κρίση παρά στην απομνημόνευση των μαθητών και δίνοντας έμφαση στην απευθείας επαφή και παιδαγωγική σχέση με τον δάσκαλο, χωρίς την παρεμβολή των πρωτοσχόλων της αλληλοδιδασκτικής.

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

Νόμοι- Διατάγματα

Νόμος Περί δημοτικών σχολείων, 6/18 Φεβρουαρίου 1834, αρ.11.

ΒΔ “Περί του κανονισμού των Ελληνικών σχολείων και γυμνασίων”, 31 Δεκεμβρίου 1836/ 12 Ιανουαρίου 1837, αρ.87

Νόμος ΒΤΜΘ΄ , «Περί της Στοιχειώδους ή Δημοτικής Εκπαιδεύσεως», 5 Οκτωβρίου 1895, αρ. 37.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αγγέλου Α., *Οι λόγιοι και ο Αγώνας*, ΣΩΒ, Αθήνα 1971

Αγγέλου Α., «Η Εκπαίδευση», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ΄, σσ. 306 κεξ.

Αγριαντώνη Χριστίνα, “Οικονομία και Εκβιομηχάνιση στην Ελλάδα του 19ου Αιώνα”, *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Οικονομική Ιστορία (18ος- 20ος αιώνας)*, Τυπωθήτω, Αθήνα 1999, σσ. 145-176.

Αμαριώτου Μ., *Ι. Π. Κοκκώνης. Ο πρώτος μας παιδαγωγός*, Αθήνα 1937

Βακαλόπουλος Α. Ε., *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985*, ΒΑΝΙΑΣ, Θεσσαλονίκη, 1987

Βεργόπουλος Κ., *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα. Το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης της γεωργίας*, Εξάντας, Αθήνα 1975

- Γεδεών Μ. Ι., *Η πνευματική κίνησης του Γένους κατά τόν ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*. (Επιμ. Α. Αγγέλου καί Φ. Ηλιού), Ερμής, Αθήνα 1976
- Δερτιλής Γ., *Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Στρατιωτική Επέμβαση 1880-1909*, Εξάντας, Αθήνα 1977
- Ερμής ο Λόγιος, τ. Θ', (1819) Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1990
- Καλαφάτη Ελένη, *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης 1821-1929 Από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας- Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1988
- Κανάκης Ι., *Η εσωτερική οργάνωση και λειτουργία του νεοελληνικού δημοτικού σχολείου*, Εκδόσεις Γρηγόρης, Αθήνα 1995
- Κλεόβουλος Γ., «Επιστολή περί της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου», *Ερμής ο Λόγιος*, τ. Θ' (1819), Αθήνα
- Κορδάτος Γ., *Ιστορία του Αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα*, Μπουκουμάνης, Αθήνα 1972
- Λαμπράκη Παγανού Α., *Η Εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο*, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, Αθήνα 1988
- Λέφας Χρ. *Ιστορία της [Δημοτικής] Εκπαιδεύσεως*, ΟΕΣΒ, εν Αθήναις 1942
- Λεοντσίνης Γ. Ν., «Οθεσμός και η λειτουργία του Αλληλοδιδασκτικού σχολείου στά Επτάνησα», *Πρακτικά Συμποσίου Κέντρου Μελετών* (1990), σσ. 125-148
- Λεοντσίνης Γ. Ν., *Ζητήματα Επτανησιακής Κοινωνικής Ιστορίας*, Τολίδης, Αθήνα 1991.
- Ληξουριώτη Γ. Δ., *Κοινωνικές και νομικές αντιλήψεις για το παιδί τον πρώτο αιώνα*

του νεοελληνικού κράτους, Δωδώνη 1986

Μάουρερ Γ. Λ., *Ο Ελληνικός Λαός: Δημόσιο, Ιδιωτικό και Εκκλησιαστικό Δίκαιο από την έναρξη του αγώνα για την ανεξαρτησία ως την 31 Ιουλίου 1834*, Χαϊδελβέργη 1835, μετ. Όλγας Ρομπάκη, Τολίδης, Αθήνα 1976

Μπουζάκης Σ., *Νεοελληνική Εκπαίδευση, 1821-1985*, Gutenberg, Αθήνα 1987.

Παπαδάκη Λ., *Η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, Δωδώνη, Αθήνα 1992

Παπαγεωργίου Β., «*Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος και η εισαγωγή της εις την Ελλάδα*», *Επετηρίς Δημοτικής Εκπαιδευσεως 1932*, Έτος Α', Αθήνα, σσ. 286-291

Petropoulos John A., *Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*, τ. Α'-Β', Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1985

Σακκής Δ.Α., *Η Εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α' Οθωνική περίοδο (1833-1843)*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1997

Σακκής Δ. Α. «*Η θέση της Ελληνίδας κατά τον ΙΘ' αιώνα: Κοινωνικοπολιτισμική προσέγγιση*», *Πρακτικά 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου: Γυναίκα και παράδοση. Η γυναίκα στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή, στην παιδεία, τον πολιτισμό και την εργασία*, Καρδίτσα 2010, σσ. 37-54.

Σακκής, Δ.Α., *Νεοσύστατο ελληνικό κράτος (1833-1848): οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες της εκπαιδευτικής πραγματικότητας*, Τυπωθήτω, Αθήνα 2001

Σακκής Δ.Α. & Αντωνίου Α.Α., *Όψεις Νεοελληνικής Ιστορίας (1833-1945): κοινωνία, οικονομία, εκπαίδευση*, Gutenberg, Αθήνα 2008

Σακκής Δ.Α., "Οι πρώτες προσπάθειες για την οργάνωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης των κοριτσιών στο νεοσύστατο κράτος. Η περίπτωση του αλληλοδιδασκτικού θηλέων Θήρας", *Νέα Παιδεία*, τ. 80, Αθήνα (Φθιν. 1996), σσ. 125-135

Σακκής Δ.Α., “Κοινωνικοεπαγγελματικές δομές και εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας”, *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 23, Θεσσαλονίκη (1996), σσ. 61- 96.

Σακκής, Δ.Α. (2011) «Αναζητώντας την ιδεολογική θεμελίωση της εκπαίδευσης στις απαρχές της ίδρυσης του Ελληνικού κράτους: Ελληνικός μεγαλοϊδεατισμός και ευεργετισμός στην πολιτιστική τους διάσταση», στο Σ. Μπουζάκης (Επιμ.) *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης, Όψεις και Απόψεις, Νεοελληνική Εκπαίδευση 1821-2010*, τ. Β΄, Gutenberg, Αθήνα, σσ. 99-115

Σβορώνος Ν.Γ., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1985

Τσουκαλάς Κ., *Κοινωνική ανάπτυξη και Κράτος. Η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα*, Αθήνα 1981

Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830- 1922)*, Θεμέλιο, Αθήνα 1987

Τζήκας Χ., (κείμενα-έπιμέλεια), *Προγράμματα δημοτικού σχολείου. Αναλυτικά και ώρολόγια*, Α.Π.Θ. - Π.Τ.Δ.Ε., Θεσσαλονίκη 1988

Τις Φρειδερίκος, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια. Η παρούσα κατάσταση της Ελλάδας (1828- 1833) και τα μέσα για να επιτευχθεί η ανοικοδόμησή της*, μτφρ. Α. Σπήλιου, εισ.- επιμ.- σχόλια Τάσου Βουρνά, Τολίδης, Αθήναι

Φραγκουδάκη Α., *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι διανοούμενοι*, Αθήνα 1977

Χαρίτος Χ., *Σελίδες Εκπαιδευτικής Ιστορίας της νεότερης Ελλάδας*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος 2009

Χασιώτης Γ., «Η παρ' ημίν Δημοτική εκπαίδευσις από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερον». *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος*, τ. Η', (1873-1874)

Χενέκα Χανς Πέτερ, *Βασική κατεύθυνση της Κοινωνιολογίας της Εκπαιδεύσεως*, μτφρ. Γ.Σ. Κακαλέτρης, Καστανιώτης, Αθήνα 1989.

Ξενόγλωσση

Sakkis D., "Cultural patriotism' in the Southern Balkans: The Case of Greece (1833-1848)", *Balkan Studies*, Volume 41, No 1-2, pp. 43-81

Sarazin Ch. L., *Manuel des ecoles elementaires ou Expose de la methode d'enseignement mutuel*, Paris 1829.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

(...) Εν τω συνδιδασκτικώ συστήματι ο διδάσκαλος δέον 1) «να ασκή δια των μαθημάτων το παρατηρητικόν και το κριτικόν μετά των λοιπών του γνωστικού δυνάμεων προκαλών ταύτας εις αυτενέργειαν και υποθάλλων την προς αυτενέργειαν φυσικὴν κλίσιν και δια της επεξεργασίας των γνώσεων ενεργαζόμενος την ευκινήσιαν του πνεύματος. Προς τούτο άμεσον και δραστικώτατον όργανον έχει την γλώσσαν, ήν δέον να ρυθμίζη προς την ψυχικὴν αντίληψιν, προσπαθών να μορφώνη και πλουτίζη κατά μικρόν και την του μαθητού γλώσσαν· 2) να προσπαθή να καταστήση τον παιδα άνθρωπον πρακτικόν, δηλαδή ικανόν να εκτιμά προσηκόντως την προς εαυτόν, ήτοι προς τας υλικάς ή ηθικάς αυτού χρείας, σχετικὴν αξίαν των πραγμάτων και να εννοή να μεταχειρίζηται ταύτα εκλέγων τα προσφορώτερα προς τον εκάστοτε σκοπόν μέσα· 3) να κανονίση δια της διδασκαλίας και το συναισθητικόν ούτως, ώστε ο παίς να χαίρη επί τοις αγαθοίς και να λυπῆται επί τοις κακοίς. Η χαρά, η λύπη, η ελπίς, ο φόβος, η αγανάκτησις, η ευφροσύνη, η συμπάθεια, η αποστροφή και αι απειροπληθείς τούτων συγκράσεις και λεπτεπίλεπτοι του συναισθητικού καταστάσεις να συντελώσιν εις καθοδήγησιν και ενίσχυσιν των αντιστοίχων βουλήσεων· 4) να επιμεληθῆ ώστε να επεκταθῆ το αίσθημα της οικειότητος του παιδός και εκτός του οίκου εις την πόλιν, το έθνος, την ανθρωπότητα και να κινηθῆ η ζωηρά αγάπη και η συμπάθεια αυτού προς τον άνθρωπον, προς την κοινωνίαν, το έθνος, την ανθρωπότητα. Η χαρά επί τη πράξει του αγαθού, δι' ής πείθεται να υποβάλλη προθύμως εαυτόν εις θυσίας υπέρ των άλλων, είναι το μόνον φάρμακον, δι' ού ναρκούται ο εγωϊσμός, η λανθάνουσα αυτή ρίζα πάσης κακίας· 5) να επιμεληθῆ όπως διεγερθῆ η ευσέβεια προς τον Θεόν και εκκαυθῆ η προς Αυτόν αγάπη του παιδός και η εις τας εντολάς Του αφοσίωσις· 6) να επιμεληθῆ όπως διεγερθῆ η αγάπη του παιδός το αληθές, το καλόν και το αγαθόν και τα δι' ών εκτελούνται και παρίστανται αι τρεις αυταί ύψισται ιδέαι εν τη φύσει, εν τη οικογενεία, τη κοινωνία και τη πολιτεία ως και προς τας μερικωτέρας τούτων εκδηλώσεις, ήτοι δέον να διεγερθῆ κατά μικρόν η αγάπη του παιδός προς το εν πάντι ακριβές και το σκόπιμον προς το σύμμετρον, το κομψόν και το χαρίεν και η αποστροφή του προς τα εναντία τούτων· 7) να επιμεληθῆ όπως ενισχυθῆ η βούλησις του παιδός, ώστε αι ταλαντευόμεναι κλίσεις αυτού προς το αγαθόν να κατασταθώσιν ωρισμέναι θελήσεις και όπως ασκηθῆ ο παίς να υπαγάγη τας θελήσεις του εις το σκόπιμον, το καλόν και το ηθικόν, οδηγούμενος υπό του συναισθηματικού (...) Αρχόμενος της διδασκαλίας

δέον ο διδάσκαλος να ορίζει ακριβώς και συντόμως πρώτον περί τίνος έσται το μάθημα. Έπειτα να εξηγή εν ολίγαις λέξεσι την σπουδαιότητα του διδακτέου επιμελούμενος να άρη πάσαν εκ ισχυρών εντυπώσεων προ του μαθήματος ταραχήν της ψυχής των μαθητών και επαναφέρη την γαλήνην εν τω πνεύματι αυτών. Ο διδάσκαλος οφείλει να συνδέη δι' αναλύσεως και συνθέσεως τας διδακτέας αγνώστους προς τας γνωστάς ήδη συγγενείς αυτών εννοίας, τας εν τη συνειδήσει των παιδων οποσδήποτε κατατεθειμένας εκ της μικράς αυτών πείρας. Ο παις εισερχόμενος εις το σχολείον αποκομίζει οίκοθεν ήδη πληθύν τινα γνώσεων ανάλογον προς την εν τω οίκω ανάπτυξιν των περι αυτού και την πείραν, αλλ' ατάκτως και τυχαίως ως επί το πλείστον σχηματισθεισών. Γινώσκει και φυσικά όντα πολλά και τεχνητά, και τα ονόματα και την χρησιμότητα αυτών, τα σχήματα, τα χρώματα και τινας ιδιότητας αυτών κατά το μάλλον και ήττον ακριβώς. Αύται αι ατελείς γνώσεις είναι πολύτιμον κεφάλαιον διδακτικόν, διότι προς αυτάς δύναται ο διδάσκαλος να συνδέη ως δια μίτου τας διδακτέας συγγενείς αυτών γνώσεις, αίτινες ευκόλως προς εκείνας αφομοιούμεναι ιδιοποιούνται υπό του παιδός. Ανάγκη, πριν ή διδάξη νέας, να κινήση τον νουν του παιδός, όπως δι' επεξεργασίας σχηματίση ακριβή αυτών έννοιαν (...) Εν τη διδασκαλία ανάγκη να είναι σύντομος και σαφής. Η πολυλογία και η ασάφεια είναι η χειρίστη της διδασκαλίας λύμη. Κυριώτατον μέλημα έστω η του πνεύματος των παιδων εξέγερσις από της νάρκης και η επί τας διδακτέας εννοίας προσήλωσις· κατορθούται δε τούτο, όταν αι διδακτέαι εννοιαί προσφέρωνται τη ψυχή του παιδός σαφώς και ευκρινώς δια γλώσσης ηρμοσμένης τη ηλικία των παιδων και κινείται επιτηδείως το ενδιαφέρον αυτών (...) Ίνα αποβή καρποφόρος η διδασκαλία ανάγκη αι μεταδιδόμεναι γνώσεις να μη μένωσι ως τι νεκρόν κεφάλαιον αποτεταμιευμένον εν τη καταφόρτω μνήμη του παιδός, αλλά να καταστώσι κατά μικρόν δι' εξεργασίας του νοός, τη συνέργεια και των λοιπών ψυχικών δυνάμεων, πνευματικόν αυτού κτήμα εσφραγισμένον δια της ιδιαιτέρας εκάστου πνευματικής σφραγίδος. Η ούτως εξεργασθείσα γνώσις και ζώσα και εύχρηστος είναι και επί της βουλήσεως επενεργεί δια του συνεγειρομένου συναισθήματος ως κέντρου· αλλ' η μήπω αναπτυχθείσα παιδική αντίληψις δεν είναι δεκτική πάσης γνώσεως μετ' ίσης ευκολίας. Αι σύνθετοι και αφηρημένοι έννοιαί είναι δυσπρόσιτοι εισέτι και δύναται η βεβιασμένη αυτών διδασκαλία να ανατρέψη πάσαν την μορφωτικήν του διδασκάλου επενέργειαν επιφέρουσα δεινήν σύγχυσιν εν τη συνειδήσει του παιδός και διατάραξιν της επικρατούσης εν τη κινήσει των ψυχικών αυτού δυνάμεων αρμονίας.

«Προς αποφυγήν της ψυχολογικής ταύτης ανεμοζάλης χρεία και επιμελώς να εκλέγονται αι διδακτέαι έννοιαι και κανονικώς να αναλύονται και ευλαβώς να μεταδίδονται, αν μη μέλλωσι να διαστρέψωσι την κανονικήν λειτουργίαν του πνεύματος, και αντί ωφελείας να προξενήσωσι ζημίαν ανεπανόρθωτον. Αι το πρώτον μεταδιδόμεναι γνώσεις δέον να στηρίζονται προς τας κατ' αίσθησιν αντιλήψεις· και αι μεν ιστορικάι να διδάσκονται δι' εικόνων, αι δε από της φύσεως δι' επιδείξεως αυτών των πραγμάτων, ή εν ελλείψει τούτων, δι' εικόνων και αυταί. Εν πάσι δε τούτοις η διδασκαλία δέον να είναι εποπτική (...). Μόνη η των διδαχθέντων κατανόησις και ακριβής απομνημόνευσις υπό του μαθητού δεν πληροί τον σκοπόν της διδασκαλίας του μαθήματος. Η σόρευσις και ταμίευσις γνώσεων εν τη μνήμη του παιδός δεν είναι ο σκοπός και το τέλος της διδασκαλίας. Η κυρία διδασκαλία άρχεται μετά τούτο. Ο διδάσκαλος οφείλει να εφιστά την προσοχήν του μαθητού επί των μετά τόσων κόπων ταμειθεισών εν τη μνήμη γνώσεων, και να προκαλή επιτηδείως τον νούν αυτού δια καταλλήλων ερωτήσεων οδηγητικών, και οιονεί συσκεπτόμενος να υφηγηται, όπως ου μόνον εξακριβώνη λεπτομερώς τας γνώσεις, αλλά και όπως συνάγη εξ αυτών το προσήκον ηθικόν πόρισμα. Του πορίσματος τούτου η εφαρμογή εν τοις πράγμασι δέον να γίγνηται δι' αναπτύξεως· να εικονίζονται γραφικώς δια γλώσσης οξέως ηκονημένης και επαγωγού τα καλά ή κακά αποτελέσματα αυτού ή επί της αρμονικής συνυρπάξεως των φυσικών όντων, ή επί της ευδαιμονίας του ατόμου, της οικογενείας, της κοινωνίας, του έθνους, της ανθρωπότητας, ώστε να κινήται συγχρόνως και το συναίσθημα του παιδός και το απαλήν ηλικίαν διεγειρόμενα... Μετά την υπό του διδασκάλου ανάπτυξιν της ύλης εκάστου μαθήματος κατά τα ρηθέντα και κατά την προς τούτο τεταγμένην ώραν, δέον να επαναλαμβάνωσι ταύτην αμέσως τινές των μαθητών, διορθούμενοι εν οίς σφάλονται και απομνημόνευσις απαγορεύεται. Ο μαθητής οφείλει, εξεταζόμενος την επομένην, το διδαχθέν μάθημα ν' αφηγείται δι' ιδίων λέξεων. Η κατά λέξιν απομνημόνευσις επιτρέπεται μόνον εις ωρισμένας περιστάσεις, αλλά προερμηνευθέντος πάντοτε του απομνημονευτέου υπό του διδασκάλου...». Μετά τας γενικάς ταύτας αρχάς αι πρακτικάι οδηγίαι εισέρχονται εις τον τρόπον της διδασκαλίας εκάστου μαθήματος, αφού προηγουμένως ορίσωσι τον σκοπόν αυτού, εις όν δέον να τείνη η διδασκαλία.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

Κατόπιν των πρακτικών τούτων οδηγιών, δια του από 3 Σεπτεμβρίου 1880 διατάγματος συνετελέσθη η μεταβολή της μεθόδου της διδασκαλίας εν τοις δημοτικοίς σχολείοις, εισαχθείσης της συνδιδασκτικής μεθόδου. Αλλά το προσωπικόν ήτο όλως απaráσκευον δια την μεθόδον ταύτην. Η ολιγοχρόνιος μετεκπαιδευσις αυτού δεν ήτο ικανή να μεταβάλη ούτε το πνεύμα των διδασκάλων ούτε τας συνηθείας αυτών. Μόνον οι εκ των διδασκαλείων αποφοιτώντες ήσαν εις θέσιν να μεταχειρίζονται την νέαν μέθοδον. Δια τούτο αι εκθέσεις των εκτάτων επιθεωρητών των αποσταλέντων κατά το 1883 προς επιθεώρησιν των δημοτικών σχολείων ήσαν όλως αποκαρδιωτικάί όσον αφορά ες την εν αυτοίς εφαρμοζόμενην μέθοδον διδασκαλίας. Ούτως ο Χ. Παπαμάρκου, επιθεωρήσας τα σχολεία της Κέρκυρας γράφει, ότι αι διδασκτικάί μέθοδοι ήσαν εντελώς αψυχολόγητοι και οι παιδευτικοί τρόποι ήκιστα παιδαγωγικοί. Ο Ν. Γ. Πολίτης, προκειμένου περί των σχολείων του Βόλου, γράφει: «δυνάμεθα απολύτως να είπωμεν, ότι οι εξ αυτών απολυόμενοι παίδες, (...) ουδέν επίστανται πλην γραμμάτων και ταύτα μέντοι κακά κακώς. Διότι κυρίως μόνον ανάγνωσιν διδάσκονται οι παίδες, και ταύτην ξηράν, μονότονον, άψυχον, άνευ υποκρίσεως και εκτός της αναγνώσεως ολίγην γραφήν, αλλ' άμορφον και αφιλόκαλον... Διδάσκονται όμως δυστυχώς πολλά και γεωγραφίαν και ιστορίαν και τα ιερά καλούμενα μαθήματα, πάντα δια της μεθόδου της μηχανικής αποστηθίσεως, της προσφουεστάτης εις αποξήρανσιν του νού και μάρανσιν της αρτιθαλούς κρίσεως των παιδων... Ως ικανώς δε ενδεικτικόν διδασκαλικής απειροκαλίας σημειούμαι, ότι έν τινι σχολείω ήκουσα απαγγελόμενον έν ποιήμα του μακαρίτου Σκόκου, την Ελλάδα και τον Όθωνα, όστις ως απήτει η περίστασις, είχε βαπτισθή εις Γεώργιον με μεγάλην θυσίαν του μέτρου. Εν τω ποιήματι τούτω η πάσχουσα Ελλάς, ζητεί την αρωγήν του Βασιλέως.

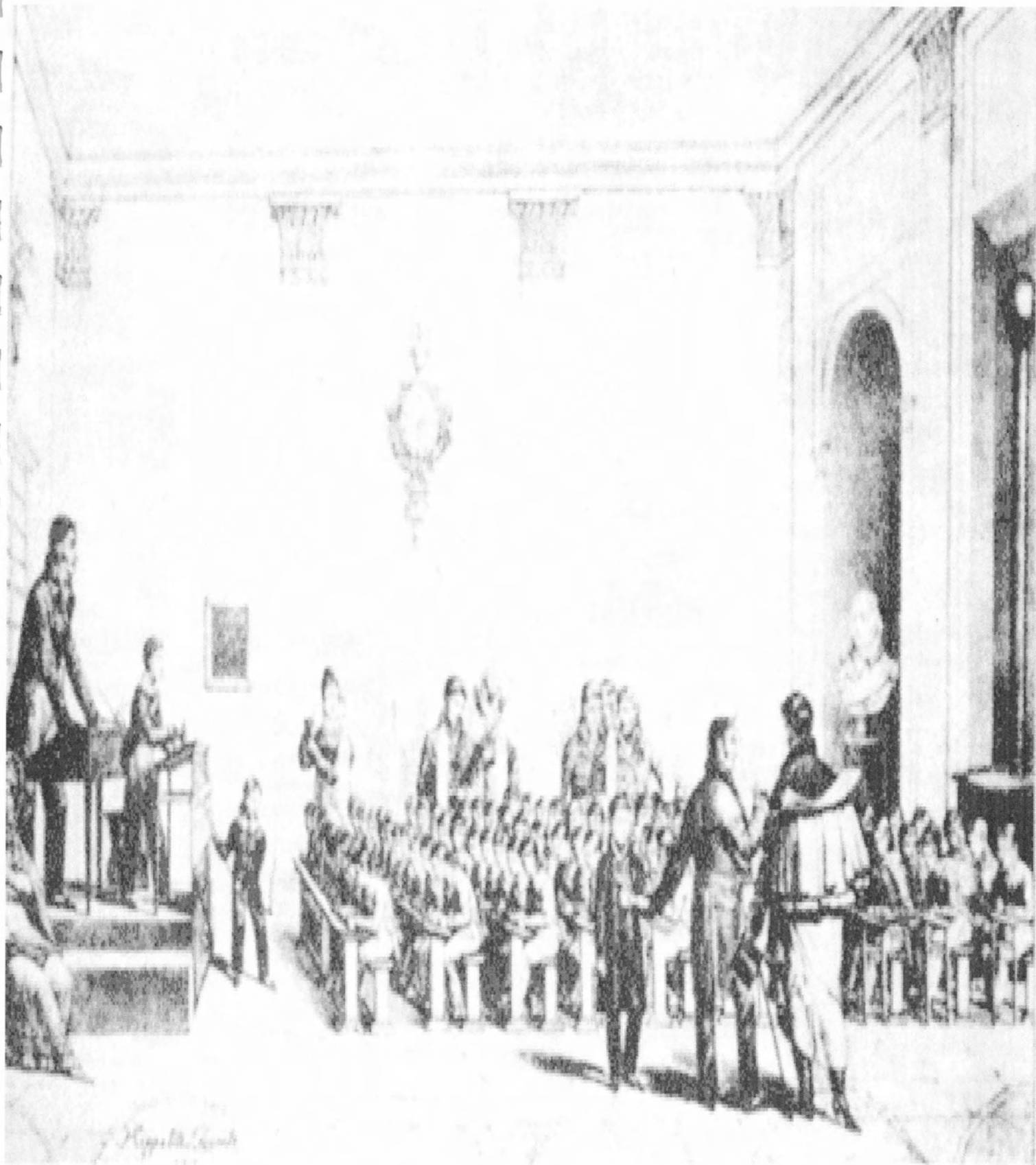
Ο Π. Οικονόμου μετά την επιθεώρησιν των σχολείων Λαρίσης και Αγυιάς γράφει: «ως προς την μέθοδον της διδασκαλίας και ενταύθα επικρατεί ως επί το πολύ, πλην ολίγων εξαιρέσεων, η απλή και άπρονος εις τους διδασκάλους μέθοδος, καθ' ήν ούτοι αναγινώσκουσι μεν εκ του βιβλίου τας ερωτήσεις, οι δε μαθηταί λέγουσιν από μνήμης τας αποκρίσεις. Καθόλου δε οι διδάσκαλοι ομοιάζουσι προς τα είδωλα, τα οποία ούτε διδάσκουσιν ούτε εμπνέουσιν».

Ο Χαρ. Πούλιος, επιθεωρήσας τα σχολεία Αχαΐας και Ήλιδος και Ολυμπίας, γράφει: «Όσον μεν αφορά το διδακτικόν μέρος του σχολείου οι παίδες δεν κατορθούσιν άλλο ή την απόκτησιν ολιγίστων γνώσεων ως αληθείς ψιττακοί, μηδέν εννοούντες, διότι οι διδάσκαλοι δεν διδάσκουσιν, αλλ' εξετάζουσι μόνον. Όσον δ' αφορά εις την ηθικήν και θρησκευτικήν των παιδων μόρφωσιν, δύναται τις να είπη, ότι το σχολείον είναι πτώμα άψυχον, διότι οι διδάσκαλοι, ως επί το πολύ, απαιτούντες παρά των μαθητών αυτών τυπικός και ψιττακιστί ν' αποκρίνονται εις τας ερωτήσεις των, δεν κινώσι το πνεύμα αυτών, δεν διεγείρουσι το ενδιαφέρον αυτών προς ηθικάς και θρησκευτικάς ιδέας».

Ο Ι. Κοφινιώτης, ενεργήσας επιθεώρησιν των σχολείων Μεγαπόλεως, γράφει: «Δυστυχώς πάντες οι διδάσκαλοι όχι μόνον στερούνται και της στοιχειωδεστέρας μεθόδου προς διαπαιδαγώγησιν των παρ' αυτοίς φοιτώντων μαθητών, αλλά και ουδέ ελάχιστον ζήλον και την μικροτέραν επιμέλειαν δεικνύουσι προς τε την ηθικήν μόρφωσιν και την πνευματικήν ανάπτυξιν αυτών».

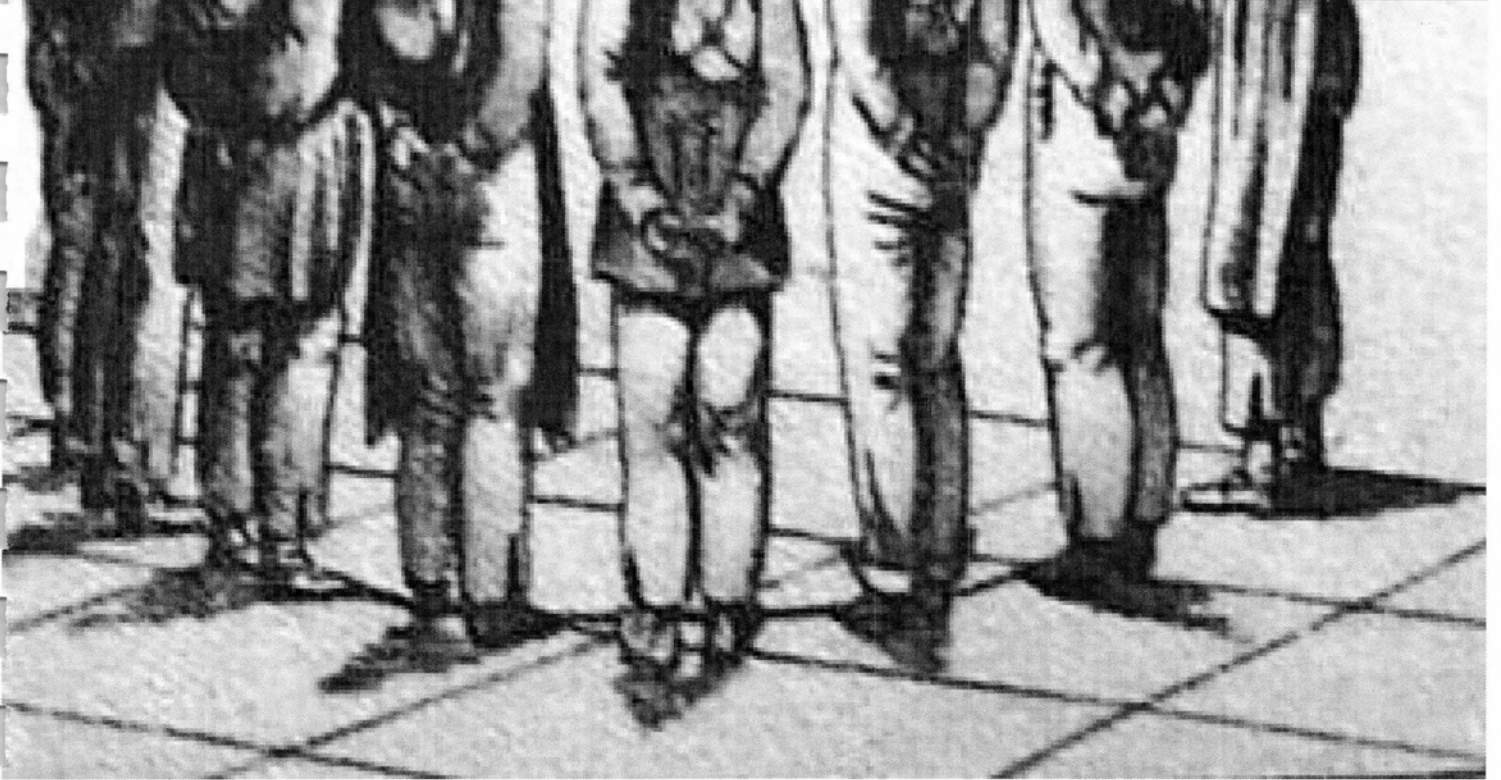
Ο Ελ. Κούσης, επιθεωρήσας τα σχολεία των επαρχιών Δομοκού και Φθιώτιδος, γράφει: «Άπαντες διδάσκουσι κατά την παλαιάν μέθοδον, την τον νουν καταξηραίνουσαν, αποναρκούσαν και κτείνουσαν, την μνήμην μόνον δι' ακαταλήπτων λέξεων και φράσεων επιβαρύνουσαν, χρήσιμον δ' ουδέν, ουδ' υγιές διδάσκουσαν...».

ΠΗΓΗ: ΧΡ. ΛΕΦΑΣ, σσ. 125-127

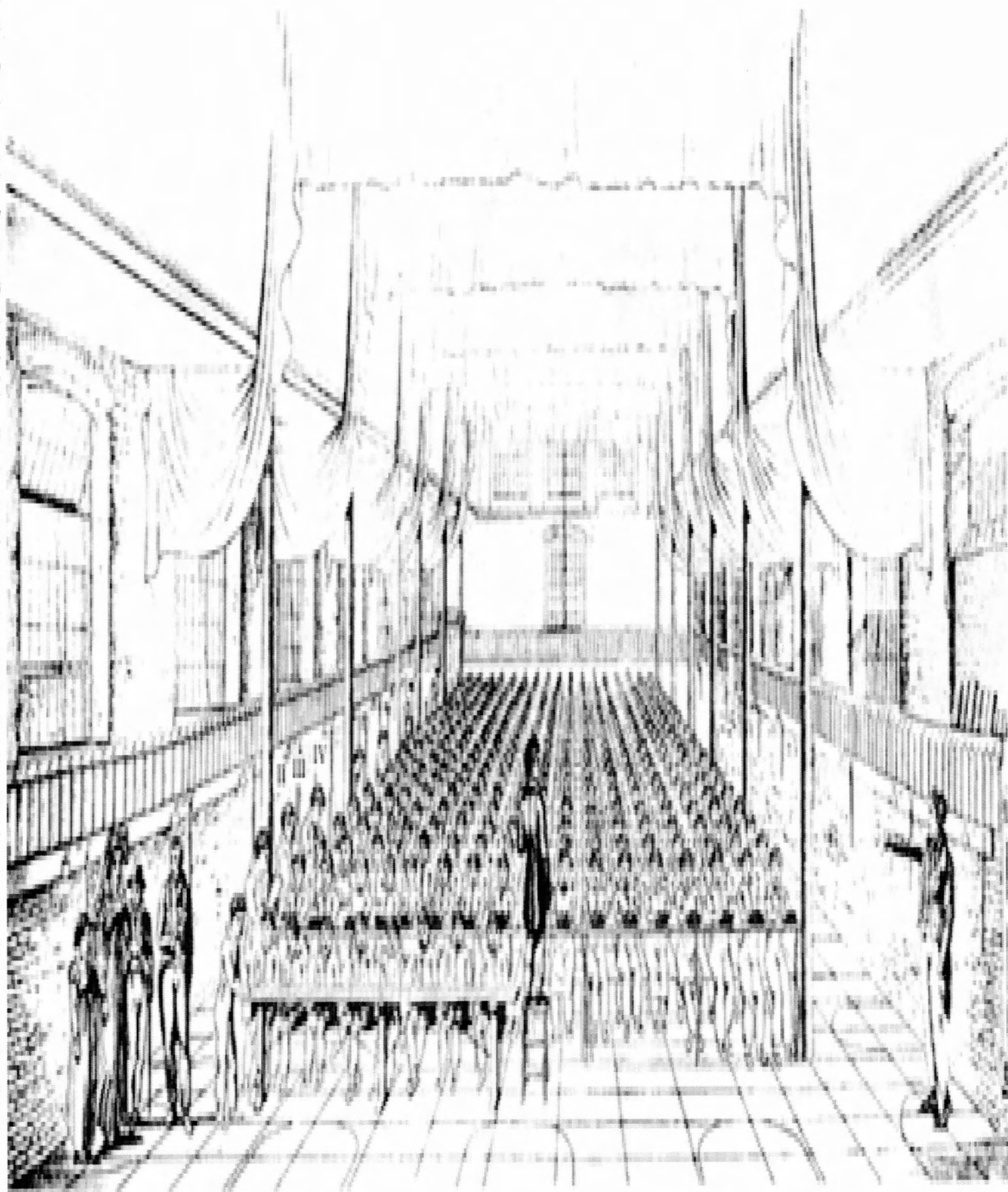

Εσωτερικό αλληλοδιδακτικού σχολείου κατά την ώρα των ασκήσεων της γραφής, Λιθογραφία 1818, Πηγή: Καλαφάτη Ελένη, *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης 1821-1929*, ΙΑΕΝ, ΓΓΝΓ, Αθήνα 1988, σ. 65.

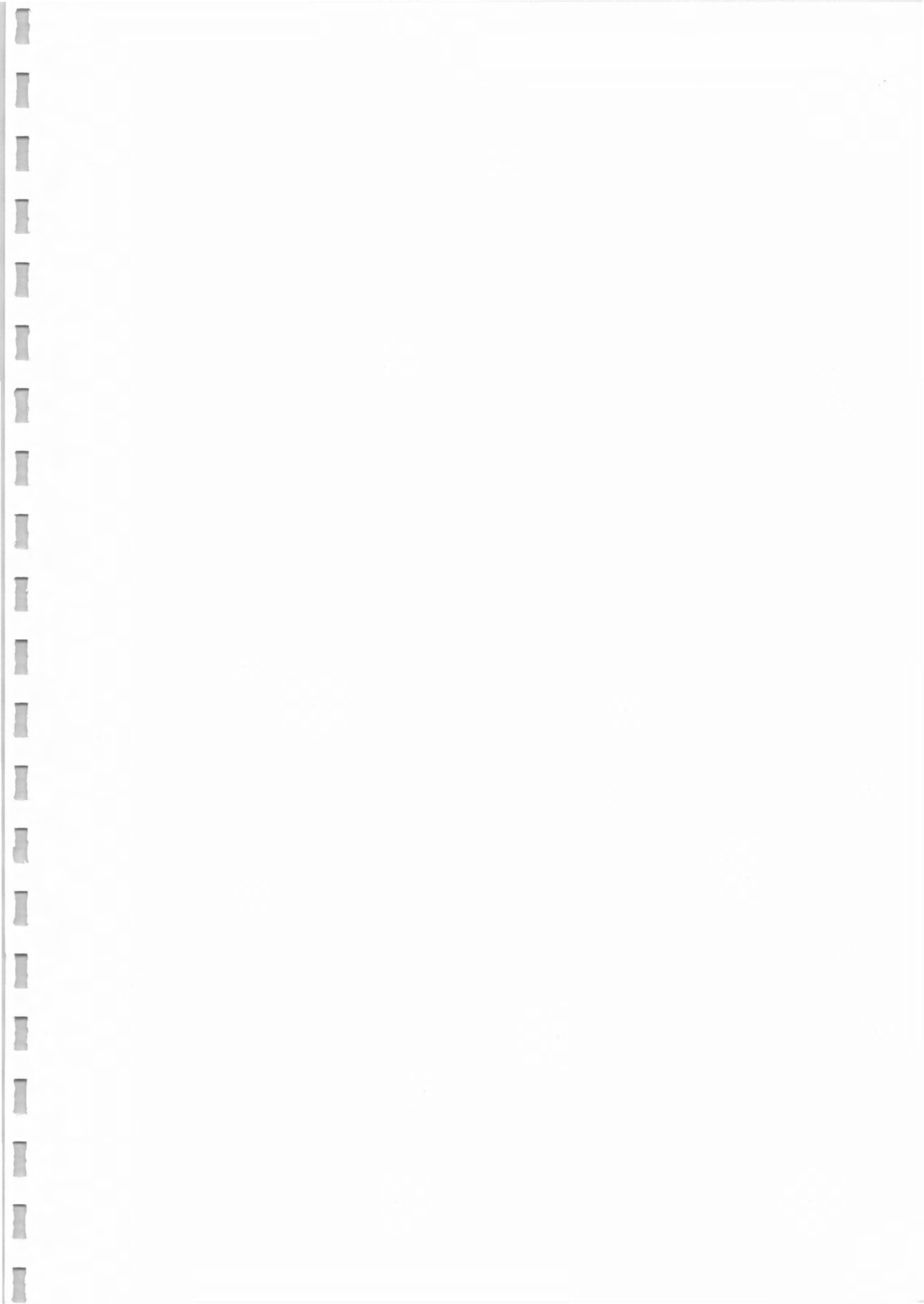
1839

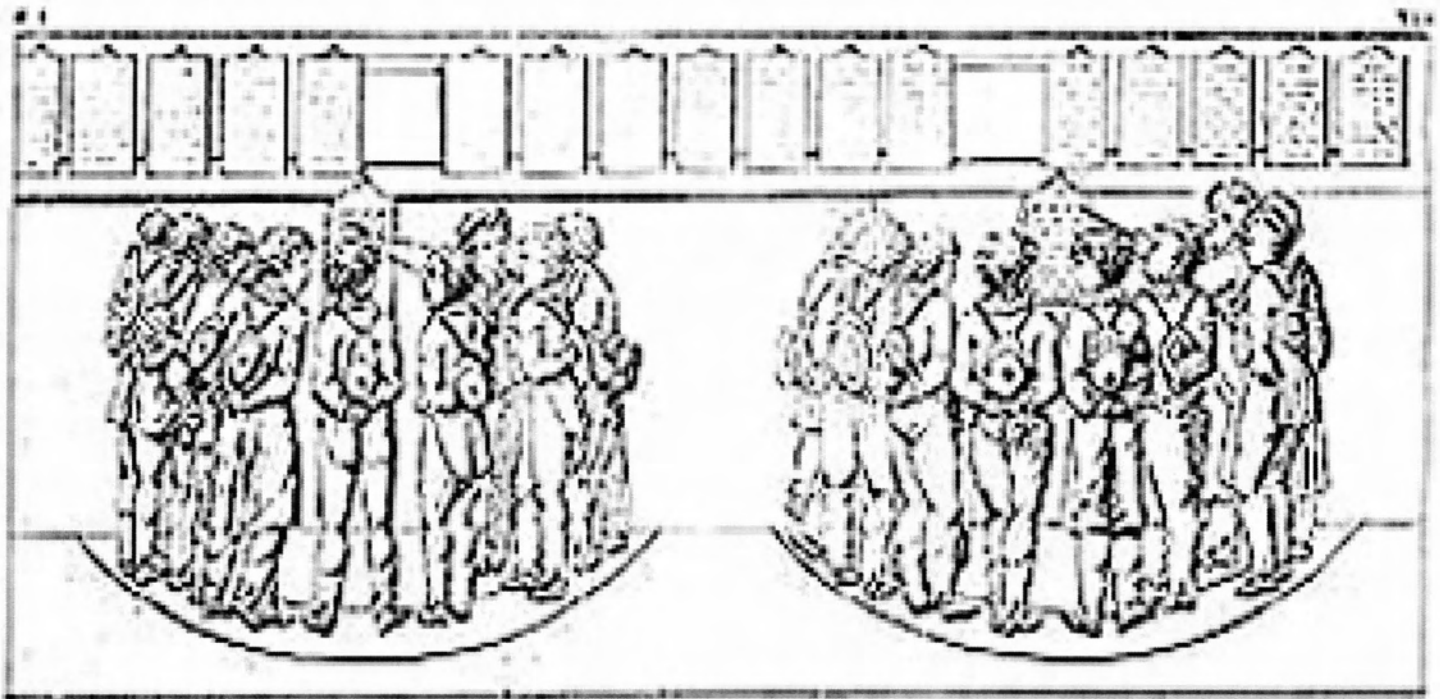

Η Λαγκαστηριανή μέθοδος, όπως εφαρμόζεται στο Λονδίνο

Άποψη της σχολικής αίθουσας αλληλοδιδακτικού σχολείου. Πηγή: Λυδία Παπαδάκη, *Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννινα 1992, σ.28.

Lettura ai semicerchi

Lettura E fatto delle scritto

Η διδασκαλία στα θρανία και στα ημικύκλια

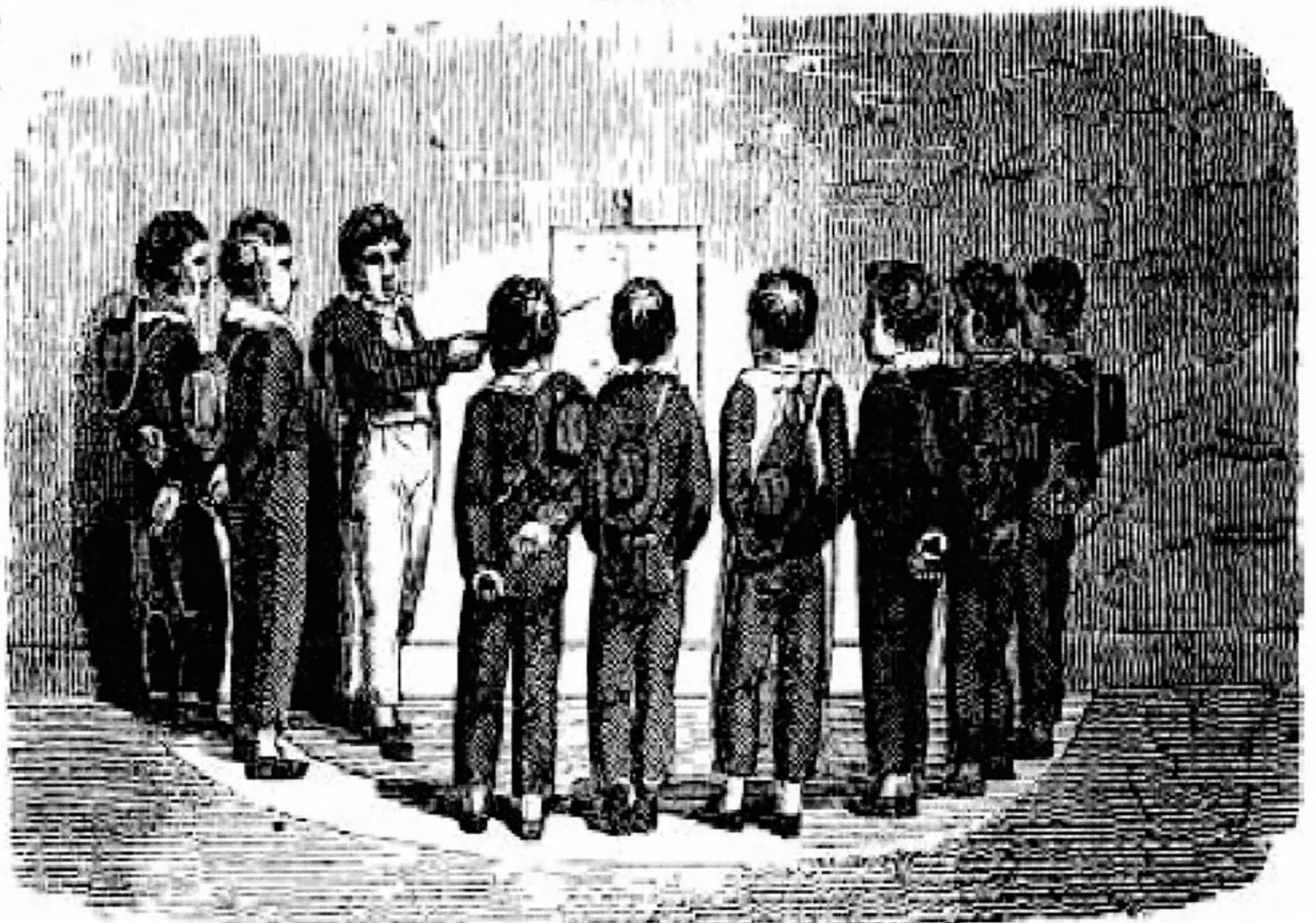
Διδασκαλία στα ημικύκλια στο αλληλοδιδακτικό

Διδασκαλία στα ημικύκλια στο αλληλοδιδακτικό

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ

№ 3.

ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΤΗΣ ΕΚΔΕΥΣΕΩΣ
της 6 Μαΐου 1860.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΤΥΠΟΣ Χ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ.

(Παρά τῆ Πύλῃ τῆς Ἀγορᾶς, ἀριθ. 420.)

1860.

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ

ἢ

Ο Δ Η Γ Ο Σ

ΤΗΣ

ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ

Ν Ε Ο Σ,

ΤΕΛΕΙΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΕΣΤΕΡΟΣ ΤΟΥ ΜΕΧΡΙ

ΤΟΥΤΕ ΕΝ ΧΡΗΣΕΙ ΟΔΗΓΟΥ ΤΟΥ Ψ.

Ἐκδοθεὶς κατὰ τὸ 6π' ἀριθ. 2,000 (24 Ἰουλίου 1841.)

Βασιλικὸν Διάταγμα,

Πρὸς χρῆσιν τῶν Δημοτικῶν Σχολείων

τῆς ΕΛΛΑΔΟΣ.

ὑπὸ Ι. Π. ΚΟΚΚΩΝΗ

Διευθυντοῦ τοῦ Διδασκαλείου καὶ τῶν Δημοτικῶν
Σχολείων.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ Ν. ΠΑΠΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ.

1842.

ΠΕΡΙΛΗΨΙΣ

ΤΗΣ ΓΕΝΟΜΕΝΗΣ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙ ΤΗΣ ΠΡΟΠΑΙΔΕΙΑΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΝ

Περὶ τοῦ Ἐχειριδίου τοῦ διὰ τ' Ἀλληλοδιδασκτικῆς Σχολείᾳ τῆς Γαλλίας
συνταχθέντος ὑπὸ τοῦ Κ. ΣΑΡΑΖΙΝΟΥ (SARAZIN) ·

Ἐν ᾗ συνεξετάζονται καὶ αἱ εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν

Ἑρμηνεῖαι τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς Μεθόδου,
ἐκδιτεμένων καὶ τῶν ἀρχῶν, τοῦ εἴθους, κ.τ.λ. αὐτῆς,

ὑπὸ **Ι. Π. Κοκκῶνῃ**

Μέλους τῆς αὐτῆς Ἐπιτροπῆς.

ΕΝ ΑΙΓΙΝΗ,

ΕΝ ΤΗ ΕΘΝΙΚῃ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΙ

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝῃ ΠΑΡΑ Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ.

1830.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

004000125476